Bergensposten.

NR.1 februar 2016 19. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 45. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet:
Forsiden: *Fanen til Nordnes bataljon*

Fotografiet av en ulv på side 57 (omslagets innside bak) er tatt av Gary Kramer / U.S. Fish & Wildlife Service , publisert på Wikipedia, og public domain.

Irene Osberg fikk gullmedalje ved 48th Howrah Colour Salon 2016 Award (Creative Section) i Society of Photographers i India. for : *Statsarkivet.*

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Gunnar A. Skadberg :
Lars Larsen – Fra Knøsesmuget til Zululand 3

Gina Dahl:
Frederik Arentz- Den motvillige biskopen 23

Inge Bjørnar Eriksen og Lars Borgersrud:
Davidsen i Bergensposten 39

Bjørn Davidsen:
Ad. Borgersrud/Eriksens tilsvar 41

Yngve Nedrebø:
«Vor Bys maaske allerstørste Mærkværdighed» 43

Renathe Wågenes:
Ulv i Luster og «offergave» 57

«Statsarkivet» tar gull!

Fotografiet «Statsarkivet», som pryda forsida av forrige nummer av Bergensposten, tok gull ved 48th Howrah Colour Salon 2016 Award (Creative Section) i Society of Photographers i India i februar 2016. Vi gratulerer Irene Osberg! Ho har ei solid samling med gullmedaljer frå før, men kvar nye medalje er sjølvsagt ein bragd som fortener applaus!

Omorganiseringa i Arkivverket er på vent, Familie– og kulturkomiteen skal komme med ei innstilling midt i mars, og saka opp i Stortinghet 14. april.

I dette nummeret tek vi opp tråden frå omtalen i forrige nummer av dei to nye bøkene om SABORG i Bergen som kom i oktober 2015, ved at Inge D. Eriksen og Lars Borgersrud svarar på kritikken frå Bjørn Davidsen, og han kommenterer tilbakemeldinga.

Gunnar A. Skadberg har gleda Bergenspostens lesarar med mange artiklar opp gjennom åra, og han har til dette nummeret skrive om misjonæren Lars Larsen (1812-1890) frå Bergen som var ein av dei første elevane på Misjonsskulen i Stavanger, og ein av dei første norske misjonærane i Sør-Afrika.

Gina Dahl er også ein trufast og spennande bidragsytar til Bergensposten. Denne gongen fortel ho om Frederik Arentz (1699-1779), som ganske motstrebande først vart kalla til sokneprest til Nykirken i Bergen, og deretter minst like motstrebande vart biskop i Bergen.

Konstabelinspektør Fredrik T. Salicath er ein av Bergens mest herostratisk berømde personar, og vi har brukt gamle Bergensposten, avisa som kom ut i Bergen fram til 1894, til å sjå kva som vart skrive om Teaterslaget og Buekoprsstriden i 1889. Vi ser at det var to redaksjonssekretærar som hadde regien, og fekk sett konstabelinspektøren sjakk matt. Han innsåg at han var ferdig i Bergen, og søkte seg stadig vekk, og i 1892 vart han eit problem i Stavanger i staden.

Neste nummer skal etter planen komme i juni 2016.

Yngve Nedrebø

Gunnar A. Skadberg :

Lars Larsen – Fra Knøsesmuget til Zululand

Misjonær Lars Larsen (1812-1890)
(Foto: mhs-arkiv i Stavanger)

Jeg vokste opp i nabohuset til en gutt som bar samme fornavn som jeg. Vi likte begge å sparke fotball, så vi gikk gjerne under oppnavnet «The Gunners». Far til nabogutten var opprinnelig gårdsgutt og hvalfanger fra Lardal ved Larvik, men i min barndom var han forpakter ved Misjonsskolen i Stavanger der han hadde i oppgave å dyrke fram mest mulig nautralia til de ansatte og elevene ved denne skolen. Dette førte til at «The Gunners» kom til å vokse opp på en bondegård midt i Stavanger, en opplevelse som i ettertid fortoner seg som et opphold i paradisets forværelse.

Som voksen har jeg ofte vendt tilbake til mine barndomsinntrykk også når det gjelder valg av emner for lokalhistorisk forskning og skriving. Jeg fikk etter hvert en datter som ble gift i Bergen, der jeg nå har to barnebarn. Noe av det gildeste jeg gjør under mine familiebesøk i hansabyen, er å sykle omkring i denne spennende staden på let etter bestemte adresser der et eller annet interessant har foregått. Foreliggende artikkel er et resultat av koblingen mellom min oppvekst på Misjonsskolen i Stavanger og oppdagerferder per sykkel i Bergen.

LARS LARSENS BAKGRUNN

Det første kullet som ble uteksaminert fra landets første misjonsskole i Stavanger i 1848, bestod av bare tre menn, to egder og en bergenser, og denne artikkelen skal dreie seg om bergenseren.

Misjonær Lars Larsen var født i Bergen 3. desember 1812, og han ble døpt i Bergen domkirke 15. januar i 1813. Han var sønn av styrmann Sivert Larsen (ca.1781-1821) og hustru Anna Jacobsdatter (født ca. 1786). Trolig er Lars´ far identisk med den 20 år gamle matrosen Sivert Larsen Melland som i 1801 bodde i rode 1 i Bergen sammen med moren, enkefru Martha Maria Olsdatter på 50 år. Hun livnærte seg da av håndarbeid.

Da Lars ble født, bodde familien hans i Kjellersmuget 27. Ved folketellingen i 1815 hadde Lars flyttet med sine foreldre til Nygaten 7 i Domkirkens menighet, men seinere samme år da Lars fikk broren Jakob Andreas (døpt i Bergen domkirke 19. november i 1815), var familien Larsen bosatt i Veversmuget 10, fortsatt i Domkirken menighet.

Jacob Andreas Larsen finner vi igen som voksen da han var skomakermester med borgerskap i Bergen fra 1846. Han ble gift med bergenserinnen Elvine (født 1823), og i 1865 hadde ekteparet den 19 år gamle datteren Marie Andrea. I hele perioden mellom 1865 og 1885 bodde familien i arbeiderboligene på Stølen med adresse Henrik Wergelandsgate 17. I 1875 bodde det 300 mennesker på denne adressen! (I dag er adressen til de fint vedlikeholdte arbeiderboligene på Stølen Henrik Wergelandsgate 35a, b og c.)

Da Lars´ bror Gerhard ble født i 1817 (døpt i Nykirken 26. oktober dette året), var Lars blitt fire år. Familien Larsen var da flyttet til Knøsesmuget 5 på Nordnes, og styrmann Larsen var steget i gradene til skipper. Gerhard finner vi ikke igjen i folketellingene, så trolig døde han som ung. Men dette betyr likevel at misjonær Lars Larsen, i broren Jacob Andreas og hans familie, hadde nær slekt i Bergen gjennom hele sitt liv.

DEN UNGE SJØMANNEN

Sjømann Sivert Larsen hadde styrmannseksamen fra 10. februar i 1809.

Kjellersmuget 27 ved Jonsvollveien der Lars Larsen kom til verden 3. desember i 1812. (Foto: GAS)

Siden fikk han skippersertifikat, og 28. mars i 1816 fikk han skipperborgerskap i Bergen. Men Sivert Larsen døde allerede i 1823 da sønnen Lars var bare ti år gammel.

Lars drog til sjøs før han hadde lært å lese og skrive skikkelig, fortalte han siden. Han er innført i protokollen til Sjøinnrulleringssjefen i Bergen som «Lars Siversen», men han står ikke oppført som sjømann hyret på noen navngitt skute. Han ble strøket fra denne protokollen i 1838.

Som sjømann klarte Lars Larsen å erverve seg en del kunnskaper om bord i skuten han hadde hyrt seg på. Blant annet leste han i Bibelen moren hadde

gitt ham med på sjøen. Lars opparbeidet seg nok kunnskaper til å kunne bli konfirmert som 14-åring da han kom hjem igjen til Bergen. Lars Larsen må altså ha dratt til sjøs da han var 11-12 år gammel! På det tidspunktet han arriverte Bergen igjen som 14-åring, hadde han fremdeles ikke fått noen ordinær skolegang.

SKOMAKERLÆRLING MED MISJONSKALL

I 1829 forlot Lars Larsen sjømannslivet for godt. Han mønstret av i Kristiansand der han kom i lære hos skomakermester Ole Johannes Lund. Lars ble værende i sørlandsbyen i tolv år, like til han var blitt 28 år.

Lars Larsens mor, Anna Jacobsdatter, hadde påvirket sønnen i samsvar med sin kristne tro og livsanskuelse. I Kristiansand kom Lars under kristen påvirkning, og den modne mannen leste mye i bladet «Missons-Efterretninger», forteller han selv, men det var lesningen av den svenske herrnhuterpresten Retzius´ langfredagspreken i hans prekensamling «Den sanna Lifvets Väg», som overbeviste Lars om at han skulle bli misjonær. Også Norges første afrikamisjonær, bergenseren Hans Christian Knudsen fra Murallmenningen, som drog til Tysk Sørvest Afrika (Namibia) for et tysk misjonsselskap i 1840, var påvirket av Retzius og tok sin endelige beslutning om å bli misjonær etter å ha hørt en tale av Retzius i kirken i Vanse i Vest Agder der Knudsens farsfamilie kom fra.

I 1840 drog Lars Larsen til Barmen (nå: bydel i Wuppertal mellom Düsseldorf og Dortmund) der han ønsket å bli opptatt som elev ved misjonsskolen. Foreløpig fikk han prøve seg som aspiarnt. Larsen avbrøt imidlertid oppholdet i Barmen med å reise til Christiania der han fullførte sin mesterprøve som skomaker. Deretter vendte han tilbake til Det Rhinske Misjonsselskaps misjonsskole i Barmen i Rhinland, der han først i 1843 ble opptatt som elev etter å ha ventet i ni måneder. Ved denne skolen hadde også Hans Christian Knudsen vært elev kort tid før den nye bergenseren ankom.

Grunnet mangelfulle forkunnskaper var det på tale at Larsen skulle reise til Sørvest Afrika som Knudsens medhjelper, men i stedet anbefalte inspektør Richter i Barmen Larsen å reise til Stavanger, der en norsk misjonsskole var blitt opprettet dette året (1843). Richter hadde først rådført seg med den norske misjonspionéren Gabriel Kirsebom Kielland (1796-1854) som på denne tiden var sogneprest i Lyngdal. Kielland hadde også vært Knudsens mentor.

Også sogneprest Boye Joachim Flood på Finnøy i Ryfylke hadde kontakter med misjonsskolen i Barmen og med sogneprest Kielland, og ved Floods mellomkomst ble det ordnet slik at Larsen skulle få kost og losji i haugianerleder John Haugvaldstads hus i Jorenholmen 5 i Stavanger der Larsen i 1844 ble innkvartert sammen med de andre studentene ved den nyopprettede misjonsskolen.

LARS LARSENS SØKAND OM OPPTAK VED MISJONSSKOLEN I STAVANGER MED LEVNETSBESKRIVELSE

Den ærede Bestyrelse for Mission Foreningen i Stavanger.

I Tillid til Herren, at Han vil udføre mit Forehavende efter sin Villies Velbehag og til sit Navns Ære, vover jeg at fremlægge Dette mit Andragende for den ærede Bestyrelse om at blive foreslaaet ved anstundende General-Forsamling til Optagelse som Elev i den herværende Misjons-Skole.

At min trofaste Gud og Frelser, der hidentil har ført mig underlig men dog faderlig, har optændt dette Ønske hos mig, synes at være mig temmelig klart, og min heele hidtilførte Levnetsgang staar i det nærværende Lys som en klar, hellig Gudsførelse for mine Øine, uagtet min Udygdighed til at tjene Herren paa denne Maade.

For nogenlunde at kunde rettferdiggjøre denne min Tanke, maa jeg tillade mig, under Herrens Naades Veildelse, at forelegge den æ. B. [= ærede Bestyrelse] et kort Afrids af mit Levnedsløb.

Jeg er født i Bergen A[nno] 1812, af Forældrene Skipperborger S. Larsen og Anna Jacobsen. Min Faders tidlige Død, - jeg var 10 Aar gammel – gav mit heele ungdommelige Liv, mig selv ubevidst, mange alvorlige Erindringer. Paa Grund af min Moders trange Kaar og min stærke Tilbøyelighed til Søelivet, forlod jeg mit Fødested strax efter min Faders Død. Med en lidet christelig Opdragelse og Bogstaverkundskaber forsynet begav jeg mig til Søs. Mit unge onde Hjerte var meeget modtageligt for Søefolkenes onde Egenskaber, og blev da de faa Indtryk af Herrens kjærlighed som jeg havde nydt i mine Forældres Hjem ganske tilintetgjordte. Snart opkom Lyst hos mig at blive confirmeret, men for at kunde blive dette maatte jeg lære at lese. Dette drev mig til, saa snart Søefolkene forlod Skibet, eller nogen Tid var til overs, at benytte min Bibel. Kahytten blev saaledes min Skole, men hvor var Læreren?

De Umyndiges og Faderløses Fader hjalp mig, saa at jeg, da jeg var 14 Aar gammel kunde blive confirmeret uden nogen Skoleundervisning. Jeg ble confirmeret i Christiansand hvor jeg havde de fleste af mine Beslægtede. Da jeg var confirmeret, raadet min Familie mig, eller rettere, Herren føjede saa, at jeg ikke lengere skulde benytte mig af Søen. Her maatte nu min egen Villie bøies, da jeg matte lære en Profession som jeg ikke havde lyst til, men som siden blev mig kjær. Under mit 12 Aars Ophold hos Skomagermester O. L. i Christiansand hvor jeg lærte Skomagerprofessionen blev jeg ofte alvorlig paamindet om at søge det ene Nødvendige.

[O. L. er identisk med oldermann i skomakerlauget i Kristiansand Ole Johannes Lund, født i 1793 som sønn av gårdbrukerparet Ole Olsen Lund og hustru Ingeborg Salvesdatter.]

En Prediken af Retzius paa Langfredag, var det Middel som Herren bugte til min Omvendelse. Jeg fik nu efterhaanden see mit Hjertes dybe Fordærvelse og kunde ikke længere Dølge for mig selv den betenkelige Stilling i hvilken jeg befandt mig i min uomvendte Tilstand. Nu beflittede jeg mig paa at føre et skikkeligt Levned, ja, jeg tør sige, jeg havde en sand afskye for Synden og ønskede inderligt at blive Gud velbehagelig. Men ak! Jeg sank dybere og dybere ned, og hvorledes kunde det være annerledes, da jeg endnu ikke kjendte Ham, hos hvem Naade og Kraft til en sand Erkjendelse og Vandel i Lyset var at finde?

Jeg mente at at naar jeg afstod fra mine Synder og førte et fromt Levned, saa kunde det jo ikke feile at jeg jo maatte blive salig; uden at tænke paa hvorledes jeg skulde blive fri fra den Be

sværelsen og Byrde af mine forhen begangne Synder, uden at tænke paa at jeg først maatte aftvættes i Lammets Blod og forsones med Gud; jeg vidste ikke at uden Tro er ingen Helliggjørelse mulig, at alle mange gode Gjerninger kun vare glimrende Laster fordi de vare virkende i egen Kraft og duede intet for Gud.

Saaledes blev jeg af mange slags engstelige Tanker «drevet om i Fare og Frygt indtil jeg endelig i Herren kom og hviler der saa trygt». Nu «ynkedes Herren over mig og drog mig usle Faare». Guds Naades Sol i Hans menneskevordende Søn, trængte sig dybere ind i min Sjel. Jeg blev ført dybere ind i Ordet og jeg fik min Forstand paa Rom. [= Romerbrevet] 3,20-26. Cap. 4.4.5. At Jesus Christus havde udøst sit Blod til en Gjenløsningens Betaling for Verdens Synd, gav Herren mig Naade til at tro, og dette gjorde mig meget glad. Jeg bad nu min Frelser om at blive renset fra alle mine Overtredelser og jeg fandt Jesus som har været mig til denne Stund mit Lys, min Fred, min Styrke og min Trøst.

Jeg havde nu fundet den Grund paa hvilken en christelig Erkjendelse og Vandel i Lyset formaaet at tiltage. Jeg føler fuldtvel at jeg endnu neppe har begyndt at lære mig selv og Herren, at et ydmykt Sind og en barnlig Tro endnu fattes mig, men jeg kan ikke dølge at mig er bleven kjærlighed vederfaren.

Ved at lese Missions Efterretninger, hvorved Hedningernes Nød blev lagt mig paa Hjertet, opstod Lyst hos mig at blive Missionær. Denne Lyst og Drift modarbeidede jeg i flere Aar fordi jeg ansaa det som et Forsøg af Fienden paa at lede mig til Hovmod, men i denne Tid blev jeg ofte drevet tilbage til denne Tanke af en hemmelig, ikke ret forstaaet, Længsel om noget umiddelbart Kald som jeg ikke hved at sige.

I Aaret 1840 meldte jeg mig til Missions-Tieneste hos det Rhinske Missions Selskab i Barmen og blev strax optaget blant Aspiranterne. Samme Aar reiste jeg til Christiania, efterat jeg havde forferdiget min Mesterprøve, til Barmen, og blev efter ¾ Aar i Barmen optaget i Missions-Huuset. Her lærte jeg mere end nogensinde Guds Trofasthed og min Frelsers Kjærlighed at kjende, blev ogsaa fra forskjellige Sider mere bekjendt med Missions-Sagen, thi ikke alene min inderlige Forbindelse med mine Brødre som opofrede sig for samme med Husets Lærere, ikke alene de regelmessige Missions- og Bibeltimer som jeg i engere Kretser nød, men ogsaa mit hele Liv førte mig i en nærmere Berørelse med samme saa at den blev mig en Hjertesag og en Gjenstand for alvorlig Eftertanke.

Da nu det rhinske Missions-Selskab for omtrent 2 Aar siden traf de nødvendige Foranstaltninger til at danne Skolelærere for deres Stationer af de Indfødte og Inspector Richter ikke fandt tilstrekkeligt Anlæg hos mig til at blive dannet til Missions-Præst, saa gav han mig det Raad, at vende tilbage til mit Fedreland for at vente, om Herren paa en anden Maade vilde bringe mig blant Hedningerne.

Af en nylig erholdt Skrivelse fra Inspecteuren ser jeg at der fra Deputationens Side intet er til Hinder for min Antagelse i Norge. Han som har sagt «Jeg vil undervise dig og lære dig om den Vei, paa hvilken jeg vil give Raad over dig ved mit Øye». Han ville i Naade udføre dette til sit Navns Forherligelse.

L. Larsen

Stavanger den 24de Mai 1844

SKRIV FRA STAVANGER MISJONSFORENING VEDRØRENDE LARS LARSENS SØKNAD OM OPPTAK SOM MISJONSELEV

Bestyrelsen tillader sig herved at foreslaae at Lars Larsen, før Elev ved det rhinske Missions-Institut, optages som Elev ved Missionsselskabets Skole.

Efter det personlige Bekjendtskap Bestyrelsen har til Larsen, maa den tiltrode hans forrige Lærer Dr. Richter hervedlagte Vidnesbyrd om ham og nærer den ifølge heraf det Haab at Herren vil kunne bruge ham til en Evangeliets Budbringer blant Hedningerne.

I vedlagte, af ham selv forfattede Levnedsløb, oplyser Larsen at han, som ogsaa den hoslagte Præsteattest viser, nu er 31 Aar gammel, forøvrigt maae Bestyrelsen, efter den derom anstillede Prøve antage, at han har god Helbred og ikke vanskeligt for at lære fremmede Sprog, ligesom at der heller ikke paahefter ham nogen borgerlig Heftelse; derimod tilstod han at han flere Aar tilbage, forinden han var sit Kald til Missionen bevisst, blev forlovet med en Pige der for nærværende er Bestyrerinde ved et Asyl i Drammen.

Stavanger Directionen for Missionsforeningen d. 1ste Juni 1844.

S.E. Svendsen. C.K. Kielland. St. Due. L. Svendsen

[Kjøpmann og brødrevenn Svend Erichsen Svendsen, postmester og brødrevenn Caspar Kruse Kielland, Stephan Due, forstander for Stavangers brødremenighet, og Lars Svendsen, kjøpmann, stortingsrepresentant, brødrevenn og bror til Svend Erichsen Svendsen.]

Øvre Strandgate 87 i Stavanger fungerte som landets første misjonsskole i årene 1843 -1848. Lars Larsen var elev ved skolen fra 1844. Foto: mhs-arkiv

I første omgang ble Larsen opptatt som prøveelev ved landets første misjonsskole som holdt til i leide lokaler i Øvre Strandgate 87 i Stavanger. Larsen kunne hjelpe sine medelever i hollandsk, et språk han hadde lært i Barmen der det var planer om sende misjonærer til Hollandsk Ostindia (Indonesia). Men fra 1845 til 1848 var Larsen selv fullverdig elev ved skolen i Stavanger.

LARSEN BLIR TATT OPP SOM MISJONSELEV PÅ PRØVE

Haugianeren, kjøpmannen og svigerfaren til Alexander L. Kielland, Peder Endresen Ramsland, som hadde stått sentralt i forbindelse med opprettelsen av Det norske Misjonsselskap i Stavanger i august i 1842, forsøkte å forhindre at brødrevenn Larsen ble opptatt som elev ved Misjonsskolen. Like fra starten var det store spenninger mellom haugianerne og brødrevennene om innflytelse over både Misjonsselskapet og Misjonsskolen. «De Aspiranter, der ere enige med Herrnhuterne, maa vi slet ikke optage som Elever», lød det således fra en av haugianerne under Misjonsselskapets generalforsamling i 1844, for «i saa Fald vilde det snart være forbi med vort hele Værk.»

Lars Larsen som altså sognet til herrnhuternes eller brødrevennenes trosoppfatninger, ble derfor, som vi har hørt, bare tatt opp på prøve ved misjonsskolen i 1844, men han fullførte sin skolegang i 1848, og i 1849 ble han sendt til Sør-Afrika sammen med Tobias Udland og Ommund Oftebro fra Lyngdal.

Under studietiden holdt Lars Larsen seg gjerne sammen med Ommund Oftebro som også tilhørte brødrevennene. Men Larsen følte også sympati med haugianernes anskuelser og mer gjerningsbetonte kristendomsforståelse. Stavangers brødrevenner møttes til oppbyggelse hjemme hos fogd Søren Daniel Schiøtz (Laugmannsgate 2), kjøpmann Svend Erichsen Svendsen (Nedre Strandgate 9) og hos madam Catharina Sigismunde Testman (Vevergate 24), og både Larsen og Oftebro var trolig hyppige deltakere ved sammenkomstene på disse adressene.

Madam Catharina Sigismunde Testman var primus motor i «Forening af Missions-Vendinder» som arbeidet for misjonens sak i Brødremenighetens midte i Stavanger. Foreningen ble trolig opprettet vinteren 1844-1845. I 1845 kunne kvinnene gjennom sitt medlem Marthe Caroline Hansen (kona til forstander ved Misjonsskolen Andreas Hansen) levere en pakke med klær til bestyrelsen for Misjonsskolen inneholdende to skjorter, fire hvite og seks kulørte lommetørklær, tre par ullstrømper, et par hvite bomullsstrømper, to par strikkede seler og tolv halskraver. Dette bekledningsutstyret var tiltenkt de lite bemidlede elevene ved Misjonsskolen, inklusive skomaker Larsen. Siden nyttet forfatter Alexander L. Kielland madam Testman som modell for sin romanfigur madam Torvestad i «Skipper Worse».

FRU MARTHE LARSEN

Før Larsen drog til Afrika som misjonær, ble han gift i Norge med sin ovennevnte forlovede, den 37 år gamle «Pige» Marthe Kristine Thomassen som var født i Kristiansand 6. oktober i 1809 og døpt i Kristiansand Domkirke 15. oktober samme år. Hennes foreldre var begge fra Aust Agder. Faren, Thomas Andersen, kom fra Strømsland ved Tvedestrand, og han var soldat i et rytterkompani da Marthe ble født. Siden arbeidet han som snekker. Moren til Marthe het Dorthea Kirstine Andersdatter. Hun kom fra Fjære i Øyestad og var datter av gårdbruker og innrullert matros Anders Jonsen og hustru Anne Bentsdatter.

Trolig hadde Lars Larsen møtt kona mens han hadde opphold i Kristiansand. Seinere drog Marthe Thomassen til Drammen der hun arbeidet som lærer og bestyrer ved byens barneasyl. «Ungkar og Missionær Lars Larsen, 35 aar og fød i Bergen» ble gift med «jomfru Marthe Kristine Thomassen, fød i Christiansand, 37 aar» i Strømsø kirke i Drammen 24. september i 1848, samme år som Larsen var ferdig med sin utdannelse i Stavanger og parat til å reise ut til Zululand sammen med Udland og Oftebro. Vigselprotokollen for Strømsø menighet kaller fru Marthe Larsen for Thomassen som pikenavn mens Erling Danbolt kaller henne for «Marthe Thomsen» i sin fremragende oversikt over «Det norske Misjonsselskaps misjonærer 1842-1948», men Danbolt har ikke identifisert henne.

Dette er sannsynligivs bryllupsbildet av Lars Larsen og Marthe Thomassen. Lars var 35 og Marthe 37 år da de giftet seg i Strømsø kirke i Drammen i 1848.
(Foto: mhs-arkiv i Stavanger)

TIL SØR AFRIKA

I april 1849 reiste ekteparet Larsen til London sammen med lyngdølene husmannssønn, brødrevenn og lærer Ommund Oftebro og hattemaker og haugianer Tobias Udland. Den 12. mai entret følget briggen «John Gibson» som skulle føre dem den lange veien over havet til Cape Town, en besværlig tur som kom til å vare i 15 uker. Underveis opplevde «misjonsfolket» at mannskapet gjorde mytteri. En voldsom slåsskamp førte blant annet til at styrmannen kom hardt til skade før kapteinen omsider fikk dempet gemyt-

tene.

I Cape Town ble nordmennene ønsket velkommen med svensk-norsk flagg hos konsul Letterstedt. Den norske kirkes første misjonær i Sør Afrika, Hans Paludan Smith Schreuder, ønsket de nyankomne misjonærene velkommen til Afrika gjennom et berv der de fikk meddelelse om at han hadde ordnet med losji for de dem på den vakre eiendommen «Eidsvold» hos en nordmann som het Fredriksen.

Først 29. oktober 1849 dukket det opp en oksevogn på «Eidsvold» som skulle føre de tre misjonærene fra Cape Town til Schreuders gård Uitkomst. Ekteparet Larsen ble værende der fra slutten av 1849 fram til 1851, men Larsen lå mye syk den første perioden han var i Sør-Afrika, og det var ikke enkelt å følge Udland og Oftebro i puggingen av zuluspråket på grunnlag av ordboken og grammatikken den språksterke Schreuder allerede hadde forfattet.

Snart var likevel Udland og Larsen i stand til å undervise barna i bibelhistorie på barnas eget språk. I 1850 hadde Schreuder fått kjøpe et jordareal på to tusen mål av dronningen i Natalprovinsen, like sør for Zululand, og der ble Det norske Misjonsselskaps første permanente misjonsstasjon i Sør Afrika, Umpumulo, etablert.

PÅ UMPUMULO

I årene 1851 til 1860 var ekteparet Larsen plassert på Umpumolo misjonsstasjon der paret først og fremst misjonerte blant zuluene. Zuluene likte bedre å se på bilder av Jesus på Marias fang enn gjengivelser av korsfestelsen som forferdet dem. Og postulatet om legemets oppstandelse ble møtt med latter av de fleste zuluene.

I et brev hjem fortalte Larsen at det møtte fram 200 zuluer på Umpumulo 1. juledag i 1851. De hadde hørt rykte om at det ville bli servert oksekjøtt denne dagen, og de som ikke kom grunnet middagen, kom for å se den nye kjolen som fru Martha Larsen hadde gitt tjenestejenten Umambo. Larsen hadde også fått reist et skolebygg med jerntak, og dette ble omtalt som en attraksjon. Men Larsen nyttet sjansen til å forkynne, og skriver: «Vi havde saaledes idag Gus ske Lov, en stor Forsamling, der fik høre om at den Herre Jesus er kommen til Verden for at gjøre Syndere salige."

Å omvende seg til en fremmed religion, innebar for zuluene sosial sepe-

Kartet over Sør-Afrika republikken viser at Zululand ligger i provinsen Natal øst i landet.

Umpumulo misjonsstasjon i Sør Afrika der ekteparet Larsen virket fra 1851 til 1860

reasjon og avstandtagen fra skikker og levemåter som deres forfedre hadde fulgt i generasjoner. Zuluene var animister som mente at naturens elementer var «besjelet» og innvevd i en mytisk makt. Å bli en del av denne makten var en forutsetnng for å ha hell med seg i livet. Å drikke galde fra en okse som fortsatt levde eller bruke medisiner som trollmannen hadde utvunnet av slangekranier og geithorn, ga brukeren del i kraften fra disse skapningene. Zuluene var fatalister som mente at det som skjedde måtte skje og var uavhengig av hva menneskene ville og gjorde. «Det som skjer, må skje», hevdet de. Sparing og arbeid med tanke på fremtiden var ikke av stor betydning. Men fellesskapet var viktig, slekten, stammen og folket betydde alt. Gruppen var vital, den enkelte betød lite. Høvdingens ord var lov. Å sett seg ut over stammens lover, var utilgivelig.

Med dette som bakgrunn forstår vi bedre at det tok 14 år fra Schreuder startet norsk misjonsarbeid i Sør Afrika før den første zulu ble døpt. Det var den 6. juli i 1858 at kvinnen uMathenjwaze ble døpt av Schreuder på Umpumulo. Da meldingen om denne begivenheten nådde Norge, ble det flagget over hele landet, og Hans Bostrup Landstad skrev salmen

Opløft dit Syn, o Kristen-sjel!
det aander over Dal og Fjeld,
det vaares alle Vegne,
Gud har sin milde Haand oplukt,
den gode Sæd har baaret Frugt
i fjerne Verdens Egne

MISJONÆR LARSEN I KONFLIKT MED MISJONSLEDER SCHREUDER

Hans Paludan Smith Schreuder ankom Sør-Afrika i 1845, så han hadde allerde

bygd seg opp en viss autoritet da hans tre norske medarbeidere ankom sommeren 1849. Schreuder og hans assistenter hadde totalt ulik sosial bakgrunn. Schreuder var skeptisk til lekmannsforkynnelse, og han var kritisk til at hans medarbeidere skulle kunne forkynne Ordet fritt og uhindret uten å være vigslede prester i Den norske kirke. Ulikheter i utdannelse, utrustning og kirkesyn inviterte til store spenninger mellom samarbeidspartnerne allerede fra starten.

Lars Larsen var en bestemt kar som hadde problemer med, uten videre, å underkaste seg lederne i Misjonsselskapet som ofte var yngre enn ham selv, og han hadde jo, tross alt, vært ute i verden og sett seg litt om og var vel kjent med former for kommunikasjon om bord i seilskuter som var ukjent eller sjelden i bruk i religiøse forsamlinger.

I Sør-Afrika kom Larsen nokså snart i opposisjon til den egenrådige embetspresten Schreuder. Bakgrunnen for tvisten skyldtes at Schreuder forlangte at økonomisk assistent Siver Martin Samuelsen fra Mandal og hans kone Thorine Olsdatter Samuelsen måtte underskaste seg hans nøysomme, rigide ungkarsregime da de ankom Schreuders nyoppførte misjonsstasjon Entumeni. Sparsommelighetens regime på Entumeni ble i det lange løp uutholdelig for det nygifte paret, og Samuelsens fortrakk til Umpumulo der Marthe og Lars Larsen holdt til sammen med Guri og Tobias Udland. Siden fru Samuelsen snart skulle føde, ville Larsen vite

Lars Larsen kom kjapt i konflikt med sin overordnede, den kraftfulle embetspresten Hans Paludan Smith Schreuder fra Sogndal. Foto: Nils Kristian Høimyr/mhs Arkiv av et maleri som hang på misjonsstasjonen Umpumulo.

om han kunne tilkalle jordmor og lege når tiden var inne. Hans overordnede, den legekyndige Schreuder, mente at den saken fikk skomaker Larsen ordne opp i selv og ikke belemre sin overordnede med slike bagateller. I en skriftlig rapport til hjemmeledelsen hevdet imidlertid Schreuder at Larsen unndrog seg ansvar.

Larsen mente at hans og lyngdølene og deres nyankomne assistenter sto i «en ganske underordnet anvarsfri Virksomhed». Men ifølge reglementet var Larsen og hans assistent Samuelsen an-

PEDER BLESSING

Peder Blessing var født i Bergen i 1829. Han var sønn av mesterurmaker Mathias Blessing fra Schwarzwald, av katolsk trosbekjennelse og bosatt i Nedre Korskirkeallmenning 12 i Bergen. I Bergen var han blitt gift med Petrikke Christine Mikkelsen (født i Bergen i 1790). Mathias Blessing hadde borgerskap i Bergen fra 1811.

I 1842 ble Peder Blessing elev ved Bergen katedralskole. Han var teologisk kandidat i Christiania i 1852 og deretter lærer ved ulike skoler. I 1855 ble han sekretær for Det norske misjonsselskap i Stavanger. I 1864 ble han utnevnt til res. kap. i Strømsø og Tangen der han ble bosatt på Austigard, men Blessing med familie forlot ikke Stavanger før i 1865 for å overta sitt nye embete i Drammen, for datteren Sidsel ble født i Stavanger 11. april og døpt i Stavanger domkirke 7. mai dette året.

Fra 1869 bestyrte Blessing det praktisk teologiske seminaret ved Universitetet i Christiania, men først i 1870 flyttet han til Christiania. I 1875 ble han utnevnt til sogneprest i Saude i Nedre Telemark. Fra 1878 var han res. kap. ved Domkirken i Stavanger. Han døde i 1882 og ble gravlagt fra Domkirken i Stavanger.

Peder Blessing var først gift med Anne Cathrine Reinert (født i Søgne ca. 1834). Hun fødte sønnen Henrik Greve i 1862 (i Stavanger), datteren Sidsel (Stavanger 1865) og en ny Henrik ble født i Kristiania i 1866 før fru Blessing døde. Den 24. juni i 1875 giftet Blessing seg i Stavanger med Charlotte Sophie Schiøtz, født i 1832 og datter av jærfogd Søren Daniel Schiøtz, leder for brødremenigheten i Stavanger og hans første kone Charlotte Rosenkilde, datter av Stavangers utsending til Eidsvoll i 1814, Peder Valentin Rosenkilde. Fru Charlotte Blessing døde i 1905.

svarlige overfor Schreuder for de økonomiske midler de mottok av ham – på samme måte som Schreuder var ansvarlig overfor misjonsstyret hjemme i Norge.

Uoverensstemmelsene mellom Larsen og Schreuder førte til en ettårig korrespondanse mellom Misjonselskapet i Stavanger og Schreuder i Sør Afrika. Misjonsselskapet måtte i februar 1855 presisere overfor sine utsendinger at misjonsleder Schreuder hadde siste ordet i Afrika. Schreuder fikk derfor i oppdrag å sende hjem ekteparene Larsen og Samuelsen for at det igjen kunne bli arbeidsro blant misjonsfolkene i Sør Afrika.

Først i 11. august samme år var Schreuder rede til å formidle dette budskapet til Larsen og Samuelsen på Umpumulo. Ifølge Schreuder reagerte Larsen rolig på meddelelsen. Etter å ha tenkt seg om valgte Larsen å beklage sin opposisjon, og han ba deretter Schreuder «til at tilstille Hovedbestyrelsen et Andragende om idetmindste endnu for nogen Tid at Fortsætte min Missionsvirksomhed». Etter at Schreuder hadde anbefalt denne henstillingen, kom det også kontrabeskjed fra Stavanger om at Larsen kunne fortsette sitt arbeid i Sør-Afrika inntil videre.

Men da Larsen fikk lese instruk-

Bergenseren Peder Blessing var sekretær i Det norske misjonsselskap fra 1855 til 1864. I denne egenskap fikk han i oppave å hjemkalle ekteparet Larsen fra Zululand da Lars Larsen kom i motsetningsforhold til sin overordnede Hans P.S. Schreuder. Foto: mhs-arkiv

sen fra Hovedstyret, ble han mer enn betenkt. Den innebar nemlig at Schreuder skulle stå ansvarlig for de avgjørelser Larsen tok på sin misjonsstasjon Umpumulo – langt unna Schreuders Entumeni. Ledelsen i Stavanger fikk bare konflikten beskrevet gjennom Schreuders penn – og for lederne av Misjonsselskapet i Stavanger var fortsatt Schreuder den ufeilbarlige. For da misjonssekretær Peder Blessing i Stavanger svarte på Schreuders klagebrev, het det i brevet til Larsen: «Se, kjære Læser! Saa er sagt af Pastor Schreuder om denne Sag, og vi ere pligtige at troe det.»

Da ryktene om at ekteparet Larsen skulle hjemkalles fra Afrika nådde «grunnfjellet» i Misjonsselskapet i Norge, ble det reagert heftig. Meldingen om at det ville «gagne misjonen mer», om Larsens kom hjem i 1855, ble mottatt med forferdelse blant selskapets lekfolk. Flere av kretsstyrene reagerte etter hvert også skriftlig på Blessings og ledelsens egenmektige og ensidige avgjørelse, og saken ble forlangt diskutert under Misjonsselskapets generalforsamling i Christiania dette året. Der fulgte en heftig debatt bak lukkede dører, og konklusjonen ble at saken skulle bero. Imens skulle det arbeides for å forlike uenigheten i Sør-Afrika. Dermed var det oppstått overensstemmelse mellom holdningene til «Larsen-saken» i Norge og Sør-Afrika uten at partene var klar over det. Det lettet også på spenningen i Sør-Afrika da det i 1855 ble bestemt at hver av misjonærene skulle motta en fast årslønn som gjorde dem mer uavhengige av Schreuder.

Misjonshistoriker John Nome skriver at Larsen reagerte på embetsmann Schreuders autoritære holdninger med å anta en enda steilere holdning, og Larsen repliserte på instrukser hjemmefra med å uttrykke at om det var korrekt at Schreuder skulle ha siste ord i alle saker, skulle «den pastorale overbestyrer også få føle at han [Larsen] skulle holde seg instruksen etterrettelig – så det kanskje snarere ble klart for alle hvor urimelig den var». Likevel ble både Larsen og hans frue værende i Sør-Afrika fram til sin død 41 år seine-

re. Etter utreisen i 1849 vendte ikke Larsen tilbake til Norge. Men et fotografi av fru Larsen tatt i Stavanger av fotograf Jacobsen, viser at hun må ha vært på et hjemmeopphold.

Ekteparet Tobias Finkelsen og Guri Messing Udland som ekteparet Larsen kamperte sammen med på Umpumulo.

MISJONSPREST LARSEN I ZULULAND I SØR-AFRIKA

Larsen ble, sammen med Oftebro og Udland, ordinert til misjonsprest av biskop Schreuder på misjonsstasjonen Empangeni 22. april i 1860. Denne ordinasjonen skjedde med stor ulyst fra Schreuders side. Han mente det var et brudd på kirkeretten å ordinere sine medhjelpere til prester i den norske kirke da de ikke hadde fått fullverdig presteutdannelse. Men Larsen gledet seg over å bli ordinert til prest, og han skrev hjem: «Saa ere da Selskabets Bestræbelser i denne Retning kronede med Held, og kan jeg da herved aflægge mit Hjærtes Tak til Hovedbestyrelsen for det Bryderi, den har havt i denne Henseende.»

Bryderiet skyldtes at Misjonsskolen hadde ønsket å ordinere sine misjonærer helt siden Larsen, Oftebro og Udland avsluttet sine eksamener i Norge i 1848, men Kirkedepartementet hadde avslått denne henstillingen da Det teologiske fakultetet ved Universitetet ikke anbefalte en slik ordinasjon før utreise. Det praktiske liv i Sør Afrika med misjonsstasjoner som befant seg i stor avstand fra hverandre, betinget at det fantes en viglset prest på stasjonene som kunne forvalte kirkens sakramenter, mente både Misjonsselskapets ledelse i Stavanger og Larsen, Oftebro og Udland. Men det gikk altså like fram til 1860 før en presteordinasjon fant sted for de tre uteksaminerte misjonærene fra 1848.

Mens ekteparet Larsen fortsatt befant seg på Umpumulo misjonsstasjon, fikk de et flyktningeproblem i fanget. På sin vandring nordover mot Oranjefristaten og Transvaal presset boerne zuluene foran seg, og mange av disse søkte trygghet på Umpumolo. En dag ankom koloniadministrator Williams fra Pietermaritzburg og forlangte at alle de arbeidsføre flyktningene måtte melde seg til tjeneste for britiske kolonister. Da flyktningene nektet å etterkomme ordren, ba Williams sine følgesvenner om å pryle de oppsetsige.

Med forferdelse bevitnet Larsen at ordren ble utført. Han skrev i et brev

hjem til Stavanger i april 1860 at hundre kvinner og barn ble livredde. De hylte og skrek uhemmet mens mennene ble banket opp. Williams´ hvite tjenere «skreg ligesaa høit, at de skulde tie» og at levenet måtte opphøre. Som hvit mann følte Larsen seg beskjemmet over det hans rasefrender tillot seg å gjennomføre av nedverdigelse og brutalitet. Han henviste i brevet til en zulu som hadde uttalt at «de Hvide Folk ere lykkelige; thi de kjende alle Gud». Her fikk zuluene dessverre oppleve at dette var en sannhet med store modifikasjoner, skrev Larsen.

Ekteparet Oftebro var ekteparet Larsens nære venner i Sør-Afrika. Foto: mha-arkiv

I 1860 fikk ekteparet Larsen besøk på Umpumulo av den kjente Afrikamisjonæren, tyskeren Hugo Hahn, som var på gjennomreise til Europa. Han kalte da Umpumulo «et av de skjønneste steder jeg har sett i verden». «Her står tre vakre hus, to for misjonærene Larsen og Udland og ett for en misjonskolonist som holdt på å bygge en pen kirke. Skjønne store hager, fulle av plantede trær og levende hegn, lå rundt omkring. Appelsin- og seringatrær utbredte et nesten engstende mørke. I nærheten fløt den brede Umvotielven mot havet, hvis høytidelige brus en kunne høre i det fjerne i stille nattetimer."

EKTEPARET LARSEN I ET KRIGSHERJET LAND

Etter ordinasjonen i 1860 ble ekteparet Larsen plassert på misjonsstasjonen Entumeni der paret var med på å bygge opp den nye stasjonen hvor de ble værende fram til 1862. Fra 1862 tjenestegjorde Lars og Marthe Larsen på Inhlazatshe misjonsstasjon fram til de begge døde i 1890. Ektefellene var ofte syke og sengeliggende med høye febertokter som varte opptil åtte uker i strekk.

I 1869 herjet gresshoppene på Inhlazatshe og alt gress ble ødelagt «lige ned til den sorte jord», skrev Larsen. Tørke ødela avlingen på samme tid, og det ble uår og nød. Misjonæren argumenterte for at dette var et bevis på hvor avhengige menneskene var av Guds gaver og nåde. Slike plager var «Paamindelser» og «Straffedommer» fra Gud mente Larsen. Men denne forklaringen på naturens luner gikk ikke hjem hos zuluene som ifølge Larsen mente at «Tørke, Krig, Pest og andet deslige have de havt, før Guds Ord kom til dem, og følgelig see de deri ikke noget Usædvanligt.»

I 1889 var det tørke i Zululand, og det ble vanskelig å skaffe mat også på mi-

Fra 1860 til 1862 var ekteparet Larsen plassert på misjonsstasjonen Entumeni.

sjonsstasjonen. Larsen skriver at republikkens president Paul Krüger utstedte en offentlig oppfordring om at folk, på en bestemt dag i november, skulle be Gud om «en naadefuld Regn».

Ekteparet Larsen havnet midt oppi de såkalte Zulukrigene under sitt opphold i Sør Afrika. Dette gjaldt både feider mellom zuluene innbyrdes og mellom zuluer og engelskmenn på den ene siden og zuluer og boere på den andre. I et brev hjem skrev Larsen: «Vi kjender jo til, at Zuluerne og Boerne like hverandre som Tydskeren og Franskmanden, eller som Hund og Kat. Kommer Zuluerne Boerne for nær, saa gaar det galt. Indtager Boerne uhindret, lidt efter lidt, Beitepladsene paa Stationen, saa kan vi ikke vente, at Indfødte vil nedsætte sig paa samme, og dette vil ogsaa hafve hemmende Indflydelse paa Missionsarbeidet, som er saa lidet før, at det ikke taaler Indskrænkning. I almindelighed er dog ikke Boerne saa leie at komme tilrette med, naar man gjør, hvad man kan, for ikke at støde deres Fordomme og Ensidigheder. Her er endog adskillige kristeligsinnede Mænd blant dem."

Videre skrev Larsen: «Dog hører vi nu, at Boerregjeringen snart vil tugte en stor Høvding Makabo i Southpansberg for hans Opsætsighed mod Regjeringen. Han vil ikke betale Skat til den; han vil være uafhængig af Boerne."

I sitt siste brev hjem til misjonsselskapet i Stavanger, datert 7. januar i 1890, skrev Larsen: «Urostifterne – Høvdinger og Prindser – har jo været fængslede og saaledes gjort kraftesløse til at stifte Oprør.» Prinsene Larsen henviser til het Mbuyazi og Chetshwayo som begge ønsket å bli faren, kong Mpandes etterfølgere på zulutronen, og prinsene var villige til å starte en borgerkrig for å oppnå høvdingstatusen.

MISJONÆRPARETS ARBEIDSOPPGAVER

Ved siden av å adminstrere virksomheten ved sin misjonsstasjon og forkynnerarbeidet som fulgte med misjonspreststillingen, drev Larsen konfirmant - og dåpsopplæring og en skole for gutter som aldri samlet et antall Larsen drømte om, men noen «Tvangsskole

Maleri av forhandlingene som i 1838 fant sted mellom boere og zuluhøvdingen Dingane som sammen med sine soldater klarte å lokke boerne i en felle og drepe dem. Drapene ble hevnet i slaget ved Blood River samme år. Foto: mhs-arkiv

har vi aldrig prøvet paa at Indføre», skrev en reflektert pedagog hjem til sine overordnede.

Ved siden av å administrere hushjelpenes arbeid på misjonsstasjonene, drev fru Larsen skole for «Disse Smaapiger fra Gaardene paa Stationslandet». Zulujentene fikk lære å lese, synge og sy samt husarbeid av fru Larsen.

Ekteparet Larsen fikk ingen barn, så stavangerjenta Christine Marie Mathilde Reime (f. 1851) fra Skansegaten hjalp til i dette arbeidet på Marthe Larsens eldre dager da hun var så giktbrudden at hun måtte gå med stokk og krykker.

DEN FOLKELIGE MISJONÆREN

Lars Larsen må ha vært ganske språksterk, for han tilegnet seg raskt zuluenes «klikkespråk» under oppholdet i Zululand, og han kunne dermed føre samtaler og forkynne på zuluenes språk, noe som hjalp til en sjelden grad av fortrolighet med de innfødte. Oppveksten på Nordnes hadde nok bevirket at han hadde tilegnet seg en folkelig måte å omgås vanlige mennesker på og bidratt til at han følte seg hjemme blant dem. Mens de fleste hvite måtte flykte under zuluenes krig mot britene, kunne Larsen bli værende på sin isolerte misjonsstasjon, for ingen zuluer ville finne på å skade den norske misjonspresten og hans frue.

Men misjonærkolleger var bekymret for ekteparet Larsen, og tilsynsmannen for de norske misjonærene beordret derfor Larsens å flytte i sikkerhet. Larsen etterkom ordren, men bare for meget kort tid. Så drog han i retur, for ingen hadde gitt ordre om at han ikke fikk flytte tilbake!

At Larsen også snakket flamsk, hjalp

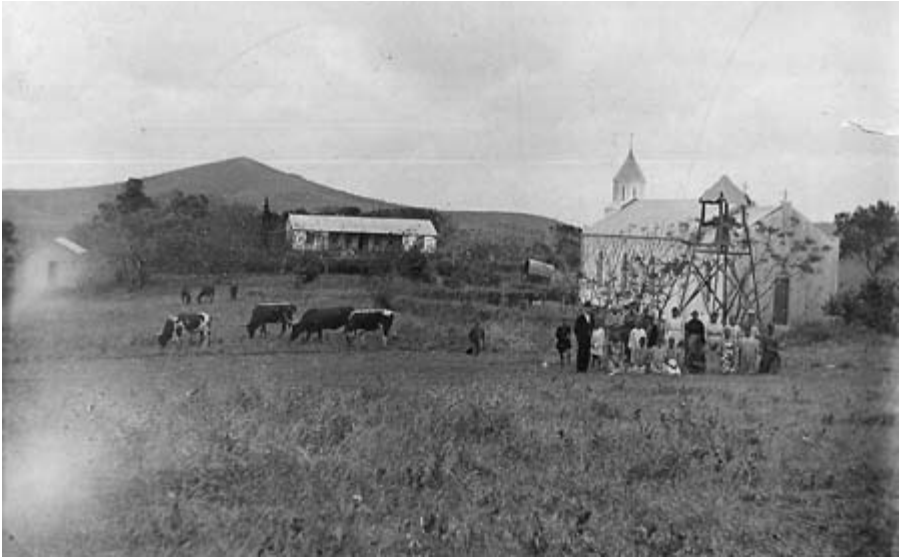

Misjonsstasjonen Empangeni der Lars Larsen ble ordinert som misjonsprest 22. april i 1860 og der han var bestyrer fra 1862 til 1863. (Foto: mhs-arkiv i Stavanger)

ham til å få god kontakt med boerne som bodde like i nærheten av Larsens misjonsstasjon Inhlazatshe. Boerne nyttet gjerne Larsen som mellommann når de skulle forhandle med zulukongen Mpande. Larsen forsøkte også å megle mellom boerne og zuluene når det ble konflikter om beiteland.

LARSENS PERSONLIGHET

Karakteristikkene som er gitt av Lars Larsen i Norsk Misjonsleksikon, er overraskende åpenhjertige, tydelige og skarpe. Der heter det således at Larsen var en dyktig mann, fremragende språkmann, kunnskapsrik, intelligent, uredd og smidig. Men på den annen side var denne motsetningsfyllte personligheten kritisk og opposisjonslysten, vanskelig å samarbeide med og en stor individualist som isolerte seg helt på sine gamle dager. Denne isolasjonen kan også skyldes at Larsen ville unngå ubehaget det førte med seg å måtte arbeide under for nær overvåking av misjonsbiskop Schreuder. Misjonshistoriker Olav Guttrom Myklebust kalte Larsen for en «enspanner».

Liknende synspunkter som i Misjonsleksikonet kommer fram også i nekrologen over Larsen i «Norsk Missionstidende» for april 1890. Der heter det at Larsen bare med ulyst drog til de årlige konferansene som ble holdt for misjonærene. Underordning under all administrasjon var ikke hans sterke side. Han trivdes best når han fikk styre sin stasjon etter eget hode. Samværet med og anerkjennelsen fra zuluene var mer

Hovedbygningen på misjonstasjonen Inhlazatshe som ble anlagt av Lars Larsen. Der var ekteparet Larsen bestyrere fra 1863 fram til de begge døde i 1890.
(Foto: mhs-arkiv i Stavanger)

verd for ham enn møter og drøfting av misjonsvirksomhet med misjonærkolleger. Larsen trivdes best avsondret fra sine kolleger, og han ble sett på som en særling. Men han var sterk og utholdende og mestret «sololøpet» godt sammen med sin trofaste og arbeidssomme fru Marthe.

Lars Larsen døde på Inhlazatshe 77 år gammel, 21. mars 1890. Kona, Marthe Larsen, døde samme sted 15. september samme år.

Misjonsprest Andreas Løken ved Lars Larsens grav på misjonsstasjonen Inhlazatshe der bergenseren Larsen døde 21. mars i 1890, 77 år gammel.
(Foto: mhs-arkiv i Stavanger)

KILDER

Danbolt, Erling:	Misjonstankens gjennombrudd i Norge, bind I Oslo 1947
Danbolt, Erling	Det norske Misjonsselskaps misjonærer 1842-1948 Stavanger 1948
Larsen, Lars:	Søkand om opptak ved misjonsskolen i Stavanger med levnetsbeskrivelse fra 1844 Misjonshøyskolens arkiv i Stavanger
Lislerud, Gunnar	Hans Palludan Smith Schreuder Norsk Misjonsleksikon, Stavanger 1967
Myklebust, Olav G	Det norske Misjonsselskaps historie. Sør-Afrika. Bind III Stavanger 1949
Nome, John	Demringstid i Norge. Fra misjonsinteresse til misjonsselskap Stavanger 1942
Nome, John	Det norske misjonsselskaps historie i norsk kirkeliv, bind Stavanger 1943
Rakkenes, Øyvind	Himmelfolket. En norsk høvding i Zululand Oslo 2003
Wiesener, Anthon Mohr:	Bergens borgerbok 1752-1865 Bergen 1917-1923

Norsk misjonsleksikon bind II. Stavanger 1965
Missionstidende 1890: Nekrologer over Lars og Marthe Larsen.
Vigselprotokoller for domkirken i Stavanger og for Strømsø kirke i Drammen. Dåpsprotokoll for domkirken i Kristiansand. Folketelling 1865 (digitalarkivet.no)

Takk til Statsarkivet i Bergen for identifikasjon av bostedsadresser hvor Lars Larsen bodde i sin barndom.

Takk til Jan Fredrik Berg i Stavanger som hjalp med avlesingen av den gotiske håndskriften i originalen fra Lars Larsens søkand om opptak ved Misjonsskolen i Stavanger.

Gina Dahl:

Frederik Arentz- Den motvillige biskopen

De fleste av oss, både før i historien og nå, ønsker vel fra tid til annen å komme oss opp og frem. En som imidlertid slett ikke ønsket seg noen ting i det hele tatt annet enn å bli ved sin lest, var Frederik Arentz, sogneprest i Askvoll. Arentz ble kalt til sogneprest i Nykirken i Bergen i 1760, noe som skulle vise seg å bli et springbrett inn i bispeembetet. Korrespondansen rundt hans utnevnelse i Bergen viser imidlertid at Arentz slett ikke ville til Bergen, og det er disputtene rundt denne utnevnelsen som er tema for artikkelen.

Biskop Frederik Arentz (1699-1779). Arentz var kjent som en meget flink prest. På tross av svak helse ble han vel åtti år gammel. Bildet henger i Domkirken i Bergen. Privat samling.

Frederik Arentz' karriere

Frederik Arentz ble født i Stadsbygd i Trøndelag i 1699 hvor faren Hans Arentz var sogneprest. Som sønn av en prest lå det nok i kortene at også Frederik skulle velge den klerikale vei. Frederik startet karrieren med hjemmeundervisning, før han i 1716 kom til Trondheims katedralskole. I Trondheim sluttet han seg dessuten til Thomas von Westen sitt Seminarium Scholasticum, en skole som hadde som formål å utdanne lærere og prester for å virke blant de «ugudelige» samene. Skolen ble opprettet i 1717, og hadde da kun seks elever. Skolens skjebne var dog broket; den ble nedlagt allerede i 1727, men gjenoppsto i 1752 under navnet Seminarium lapponicum Fridericianum, også denne tilknyttet katedralskolen i Trondheim. Frederik Arentz må ha vært en fremmelig elev: Han dimitterte fra seminariet allerede i 1718, og tok høsten 1719 teologisk eksamen med den meget rosverdige karakteren laudabilis, noe han også fikk på dimissprekenen. Samme år som han tok eksamen reiste Arentz utenlands, og besøkte blant annet Lübeck, Lüneburg, Magdeburg og Leipzig.

Askvoll prestegård slik den så ut i 1849. Bildet er malt av Anders Monsen Askevold. Kirken på bildet ble reist i 1604. I den staslige, hvite bygningen bodde Arentz. Bildet er en gave fra dr. Olaf Christie til Bergen kunstmuseum, 1898 (BBM.387, Kode Bergen). Fotograf: Thor Westrebø.

Lengst oppholdt han seg dog i Halle, hvor han studerte teologi og filosofi.

Arentz ble likevel ikke lenge i Tyskland. Da faren Hans døde i 1720, måtte Frederik hjem. Etter returen arbeidet han i seks år som lærer før han i 1729 ble utnevnt til sogneprest i Askvoll. I 1748 ble han dessuten prost i Sunnfjord, og ble værende i disse stillingene helt frem til han i 1760, og altså mot sin vilje, ble kalt til sogneprest i Nykirken i Bergen. Det var kanskje ikke så rart at Arentz ikke ville forlate Askvoll; det var her barna hans ble født, og det var her han begravde sine to hustruer, Cathrine Fredrike Holberg, datteren av magister Fredrik Christian Holberg og en niese av Ludvig Holberg, og Drude Frimann, datteren av prosten og sognepresten til Selje Claus Frimann. I sine to ekteskap hadde Arentz i alle fall syv barn som nådde voksen alder, hvorav det kun var den eldste, Hans Arentz, som ble værende i området: Hans virket som sorenskriver i Sunnfjord i 30 år. Andre av Arentz' barn fikk karrierer i Bergen, som for eksempel Fredrik Christian Holberg Arentz, som da han døde nærmere 90 år gammel hadde vært rektor ved latinskolen i Bergen i flere mannsaldre.

Den vakre Askvoll kirke og prestegård som Arentz slett ikke ville forlate sett fra en annen vinkel. Maleriet er fra 1854. Foto: Tom Erik Douglas Smith. Utlån: Helga Landmark

Arentz som teolog

Da Arentz valgte å slutte seg til Thomas von Westen sitt Seminarium, var nok dette et tegn på at Arentz også sluttet seg til den pietistiske sak. Pietismen var i sterk fremmarsj i tvillingriket i første del av 1700-tallet, godt inspirert av de tyske teologene Philipp Jacob Spener (død 1705) og August Hermann Francke (død 1727). Pietismen la i motsetning til 1600-tallsortodoksien mer vekt på personlig fromhet og livsførsel, nemlig at kristendommen skulle føles og leves i stedet for innpodes som ren automatikk. Dog kunne ingen verken føle eller leve et ekte kristent liv uten å kjenne Skriften, noe som igjen førte til at pietistene la særlig vekt nettopp på kristendomsundervisningen. I lys av dette fokuset på religiøs opplæring var det neppe så rart at loven om konfirmasjonen i Danmark-Norge kom i 1736, en periode hvor pietistiske teologer var tett på makten i København. I Tyskland var pietismens hovedborg Halle, hvor flere dansk-norske teologer, inkludert Arentz, studerte.

Arentz var uten tvil en svært engasjert prest som brant for å øke kristendomskunnskapene til sognebarna sine. Han var den første til å holde konfirmasjon i Askvoll etter at denne ble gjort obli-

gatorisk, og den ble holdt i Askvoll kirke den 28. april 1737. Arentz gjorde en stor innsats her, noe som mest sannsynlig kan tilskrives hans sterke, pietistiske bakgrunn. Selv før bergensbiskopen Erik Pontoppidan på kongelig anmodning i 1737 ga ut sin murstein Sandhed til Gudfrygtighed: udi en eenfoldig og efter Muelighed kort, dog tilstrekkelig Forklaring over Sal. Dr. Luthers Liden Cathechismo, en bok som var obligatorisk ved konfirmasjonsundervisningen i lang tid, hadde Arentz selv skrevet en bok for å hjelpe konfirmantene i sin kristendomsopplæring, nemlig Catechismi Forklaring. Denne ble trykket i Bergen i 1736. Arentz ga i 1738 også ut skriftet Melk for Børn; det er: Kort Udlæggelse over de fem Parter i Luterhs Catechismus: hvorudj vor Saligheds Orden paa det eenfoldigste og tydeligste er forestillet. Også denne ble trykket i Bergen.

Frederik Arentz var også svært interessert i å fremme skolegangen i distriktet sitt. Da skoleforordningen kom i 1739, også den støttet av pietistene, var det sognepresten sin oppgave å sørge for at denne kom ordentlig i gang. Det ble Arentz og noen utvalgte «dannemenn» i distriktet hans som fastsatte reglene for skoleverket i Askvoll. Arentz må ha gjort en formidabel innsats for allmuens opplæring: Da han forlot kallet etter over tretti år, var Askvoll menighet på tross av å være et sjøhardt kall etter sigende i «blomstrende Tilstand». Få kunne visstnok lese når Arentz tiltrådte som sogneprest i Askvoll, og heller ikke hadde de bøker, mens de fleste kunne lese i bok da han reiste sin vei. Som ekte pietist prøvde Arentz dessuten å hjelpe til i kampen mot fattigdommen: I 1779 testamenterte Arentz selv vekk 3,000 riksdaler hvis renter skulle utdeles til tre fattige i Bergen bys hovedsogn. Hans svigerdatter Ingeborg Cathrine Nagel, gift med sorenskriver Hans Arentz, testamenterte dessuten over 11,000 riksdaler til fattigstellet i forskjellige prestegjeld i Sunnfjord, mens datteren Edel Sophie Arentz testamenterte 500 riksdaler til Stranges Fattighus i Bergen.

Arentz og makten

At Arentz var en svært dyktig prest gikk ikke hus forbi, og slett ikke blant hans overordnede; antagelig var dette også hovedårsaken til at han etter hvert ble prost. Flere biskoper kommenterte under visitasene sine hvor enestående Arentz var i sitt virke. Blant annet skrev bergensbispen Oluf Bornemann (død 1747) i desember 1742 da han besøkte Askvoll at Arentz var en fantastisk prest og at ungdommen var meget vel opplyst:

Sogne Præsten til dette sted Hr. Frederich Arentz, har i Sandhed alle de Meriter, som hos en både dygtig og retsindig Prestemand, nogen sinde kan forønskes, hvilke Gaver han og til Menighedens største fordeel med all Flid og Nidkjerhed anvender, thi er Ungdommen på dette sted og iblandt dem udi hvis grundige Oplysning og gode Kundskab om Gud jeg inderligen har gledet mig.

Bornemanns etterfølger som biskop i

Bispegården i Bergen med Domkirken i bakgrunnen. Dette var den offisielle residensen til både Pontoppidan, Tidemand og etter hvert også Arentz. Kilde: Bergen museum.

Bergen fra 1745, Erik Pontoppidan (død 1764), kjente også Arentz, og var likeså imponert over sin kollega i Askvoll. Pontoppidan skriver fra visitasen sin i Askvoll i 1750 at Fredrik Arentz nok talte litt vel vidløftig, ettersom prekenen kunne «passere for et heelt Compendio Teologi» – Arentz var nok ikke like vidløftig ved enhver preken, men ønsket kanskje å imponere bispen. Hadde talen dessuten vært litt mer gripende, ville Pontoppidan regnet Arentz «blant de største Prædikanter». Om enn Pontoppidan kunne ønsket seg litt mer innlevelse og færre spissfindigheter, så var dog Arentz viden kjent som en god taler og sjelesørger.

Det var Pontoppidans etterfølger biskop Ole Tidemand som imidlertid kalte Arentz til Bergen. Tidemand selv hadde en broket bakgrunn. Som sønn av en ikke veldig rik kjøpmann, oppholdt ikke Tidemand seg lenger enn nødvendig i København. For det meste arbeidet han for sognepresten Christian Callundan i Sandeherred, hvis 13-årige datter han gjorde gravid. Et hastebryllup var naturlig nok påkrevd, etter offentlig skrifte i kirken. På tross av sine krumspring tok Tidemand teologisk embetseksamen med karkateren laud, og han var en avholdt vekkelsespredikant. Tidemand var dessuten flink til å skaffe seg sterke støttespillere. Innledningsvis var Pontoppidan svært skeptisk til Tidemand. Blant annet uttalte han at selv om Tidemand var en begavet mann var han farlig og «af cholerisk Temperament», og dessuten «stolt, herskesyg og myndig». Likevel ser det

Biskop Ole Tidemand (1710-1778), Arentz' forgjenger som biskop i Bergen, og den som sørget for at han ble sogneprest i Nykirken. Bildet er hentet fra: www.agderkultur.no/Bispene/Bispene.htm

ut til at Tidemand og Pontoppidan etter hvert ble venner, eller at de i alle fall begravet stridsøksen. Da Pontoppidan i 1754 måtte dra til København for å forklare seg i en injuriesak – han var uriktig anklaget for å ha satt barn på borgermester Mathiesens datter Maren – var det Tidemand som midlertidig overtok bispeembetet. Da Pontoppidan viste seg å ha lagt Bergen bak seg for godt, ble så Tidemand i 1757 offisielt biskop. Han hadde inntil da både bestyrt bispeembetet samtidig som han var stiftsprost og sogneprest til Domkirken.

Også Tidemand var svært begeistret for Arentz. Etter visitatsen i Askvoll i 1759, fremhevet han Arentz som en som for sin «solidite og ugemeene Talent paa Prædike Stolen» måtte ønskes både yngre av år og sterkere av krefter slik at han kunne virke som prest og sjelesørger så lenge som mulig. Det var neppe tilfeldig at Pontoppidan, Arentz og Tidemand fant tonen; de var alle av samme religiøse støpning, nemlig pietister som brant for å vekke befolkningen til et ekte kristent liv. Mens Pontoppidan virket for å spre både religiøse og vitenskapelige kunnskaper, var Tidemand kjent som en svært flink vekkelsespredikant som tenderte mot det radikalpietistiske. Tidemand skal dessuten ha vært ledende i den pietistiske vekkelsen som bredte seg i Larvikdistriktet, og han var studiekamerat av Jens Rennord, en annen radikalpietist som etter hvert ble sogneprest i Domkirken i Bergen. At disse pietistene nok har kjent hverandre relativt godt, og i alle fall støttet hverandre opp og frem i deres virker, kan man vel anta med en nokså stor grad av sikkerhet.

Tidemands brev til Grev Holstein

Sommeren 1759, et halvt år før Arentz ble kalt til Bergen, var biskop Tidemand på offisielt besøk i Askvoll for å avholde visitas. Arentz var da seksti år gammel, en anselig alder på den tiden, og han hadde altså vært på Askvoll i over tretti år. Lite vet vi om hvordan møtet mellom de to forløp, men av senere korrespondanse får vi vite at Tidemand allerede da ytret ønske om å få Arentz til Bergen, men at intet kall for tiden var ledig. Tydeligvis så har

Tidemand i det stille bestemt seg for at han vil ha Arentz til Nykirken i Bergen som sin støttespiller. Et halvt år senere skriver i alle fall biskop Tidemand til Grev Johan Ludvig Holstein, oversekretær i den danske kanselli og presess for General-Kirkeinspeksjonskollegiet, kanselliet for kirkesaker, og anbefaler Arentz som ny sogneprest i Bergen.

I brevet av femte februar 1760, gjengitt i Bjørgvin biskops kopibok, leser vi at Tidemand den 19. januar ble bedt av kanselliet om å foreslå en ny sogneprest til Nykirken. Stort sett ble alltid biskopens valg hørt: Han var den som kjente prestene og forholdene både i byen og på landet, og var i den forstand sentralmaktens lange arm. På denne bakgrunn var biskopens makt til å favorisere og detronisere meget stor, noe alle «smigerbrevene» og underdanige forespørslene bevart for ettertiden bevitner. I dette tilfellet var Tidemands eneste forlag til ny sogneprest ved Nykirken Frederik Arentz, som blir omtalt som «en stor Prædikant, samt en gammel, lærd, forsøgt og troe Christi Tiener, nu Sogne Præst til Aschevolds Præstegield i Sundfiords Provstie, samt Provst over Provstiet». Planene for hvem som skal erstatte Arentz i Askvoll er også klare, nemlig Benjamin Olrich som per dags dato sitter i et dårlig kall i Hosanger i Nordhordland: Kallet må årlig betale en stor avgift til rektoren ved Bergen katedralskole, og Olrichs mange umyndige barn gjør heller ikke tilværelsen hans lettere. Til å virke i Hosanger etter at Olrich har reist til Askvoll vil Tidemand helst ha Hr. Lyder Johann Smith, «een Mand

Den meget kjente Biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) som forlot Bergen på grunn av en injuriesak i 1754. Kilde: Wikimedia commons.

for Liv og Lære befordring værd, eftter at han nu paa 12te Aar tiener som Capellan pro persone i Evinvigs Præstegield i sidstbemeldte Provstie».

To ting er å merke seg ved brevet som Tidemand sender til kanselliet. For det første vedgår Tidemand at Arentz er gammel, men at dette ikke bør ha noe å si for tilsettelsen da hans meritter og kvaliteter som kirkemann er særs store. For det andre får vi vite av brevet at Tidemand ved å foreslå Arentz for kanselliet forbigår en annen som kanskje har mer «rett» på stillingen enn Arentz, nemlig den nitten år yngre Frederik Fasting som allerede er ansatt som øverste kapellan ved Nykirken og som det hadde vært naturlig å innsette som sogneprest. Tydeligvis har Fasting

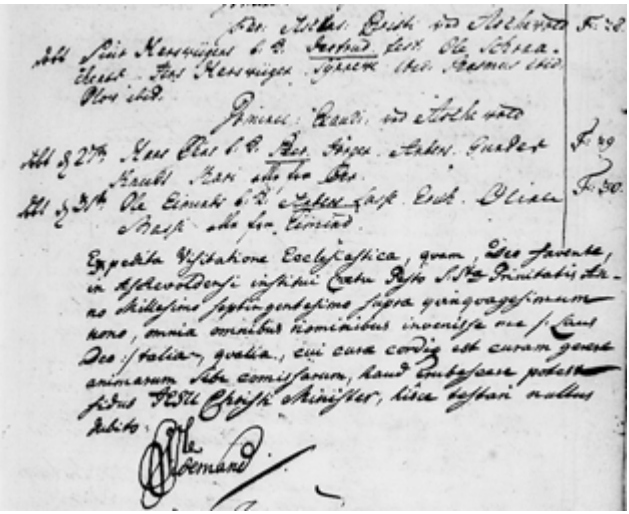

Utdrag av ministerialboka for Askvoll, hvor Ole Tidemand i 1759 førte inn at han hadde vært der på visitas. Under dette besøket nevnte Tidemand at han gjerne ville ha Arentz til Bergen når et kall ble ledig. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

også sendt inn klage på at han har blitt forbigått, og også to andre har signalisert at de ønsker stillingen, nemlig Josva Schaffner og Niels Magnusen Lym. Ifølge Tidemand er imidlertid ingen av dem skikkede til å være sogneprester i Nykirken: Om enn Fasting er tro og arbeidsom, har han alt for svak helse, noe som har ført til at han det siste halvannet året ikke har kunnet utføre sine plikter som seg hør og bør. Når det gjelder de andre kandidatene, så har ikke Tidemand sans for Shaffners «Lære-Maade» mens Lym anklages for sin «Leve-Maate» som visst ikke «altiid svarer til Lære-Maaden».

Brevutvekslingen mellom Arentz og Tidemand, fase 1 og 2

Anbefalingsbrevet til Grev Holstein og kollegiet ble signert av Tidemand femte februar. Som nevnt var biskopen ganske så suveren når det gjaldt både første og siste ord i tilsettingssaker. Av den grunn er det kanskje ikke så rart at han allerede dagen før, nemlig fjerde februar, har skrevet til Arentz sin svoger Hr. Bruun, og formidlet at han ønsker seg Arentz i Bergen. All den tid postgangen ikke alltid var til å stole på, får Arentz tilsynelatende ikke brevet før den 27. februar, og svarer ganske så prompte: 29. februar skriver Arentz tilbake til biskop Tidemand at han er svært beæret – Arentz noterer seg «en tilstreckelig Prøve paa Deris Høyærværdigheds Sædvanlige Bavaagenhed for min ringe Person, ved at ville see mig forflyttet til det i saa lang tid vacant staaende Nye Kirckens Pastorat i Bergen» – men at han slett ikke vil. Tydeligvis har Arentz allerede nevnt for Tidemand da de snakket sammen under visitasen året før at han ikke kunne tenke seg å forflyttes til Bergen, og hovedårsaken til dette er den samme som grunnen til at Tidemand vraket Fasting, nemlig dårlig helse. Utenom å nevne sin allerede høye alder, ramser Arentz opp en hel masse sykdommer

Bilde av brevet fra Tidemand til Arentz av fjerde mars 1760, hvor Tidemand skriver at dersom Grev Holstein approberer tilsettelsen av Arentz så er han nå sogneprest til Nykirken i Bergen. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

som gjør ham svært lite skikket som sogneprest til Nykirken, ja alt fra nyresten til svak psyke listes som grunner til at han ikke ønsker forflytning:

Hovedaarsagen, hvorfore jeg afbeder denne forflyttelse, er mig legems og Sinds alt formeget Sveckede Kræfter, da Jeg jefnlig plagis af Steen, Milte syge, Cathar, nedfaldende for Brystet, som alt vel kand have sine intervalle, dog sielden en heel uge ophører, men vexelviis antaster, eyheller altid i lige grad, dog saa vidt, at en Flue kand sette mit Sind i Uorden, og giøre mig uskichet til vigtige ting; Her til kommer et svagt Bryst, og en svag mæle, som ey kand tilstrecke i store forsamlings Huuse. Eet Lys, som er snart ferdig at udsluchis, setter mand ey paa et andet Sted at Lyse for værdigere Personer…

Tydeligvis vet Arentz også at Frederik Fasting har dårlig helse, for han konkluderer med at Nykirken neppe trenger en ny «svekling» (”Den Kiære Nye Kirckens Menighed har paa nogen tid veedet af Syge Præster at sige”). Arentz fører også opp andre og mer personlige motiver; tydeligvis er han svært glad i sitt «kiære» Askvoll hvor han har oppholdt seg i over tretti år, og hvor han har sett Guds forsyn i både lykkelige og ulykkelige hendelser. Han ber derfor om å få dø i dette «Rede» hvor også hans kjæreste ligger; antagelig tenker han her på sine to avdøde hustruer.

Tilsynelatende går posten fort denne gangen, for Tidemand svarer Arentz allerede fjerde mars om at dersom Grev Holstein approberer forslaget – Tidemand har ikke noen som helst planer om å sende kontra-melding til København – så er det Guds vilje at Arentz skal bli sogneprest i Nykirken:

Dersom Deres Velædle Velærværdighed, eftter mit allerede indsendte underdanigste Forslag til Græv von

Holstein for viidere allerunderdanigst at foreslaaes for Kongen, bliver nu i sin Høye Alder voceret til det vacante Nye-Kirkens Pastorat, da er det saa Guds Villie […] Kiære Broder! Endnu veed ikke jeg meere end De, om Udslaget allerede er skeed, eller naar og hvordan skal skee, endskiønt /:uden at legge Skiul paa det jeg tænker:/ bør jeg rimelig –viis troe, at dette allerede er skeed og har troffet Dom. Imidlertid vil jeg meddeele Dem en Bøn, som jeg adskillige Gange i Situation, som den Deres nu har fundet mig Hiærtelig vel ved, nemlig denne: Ach! Før mig JESU min i alle mine Dage!

Og Tidemand har rett, etter at biskopen har sendt inn sitt forslag, er saken så godt som proforma. Svaret fra kanselliet i København kommer ganske så snart, og allerede 29. mars skriver Tidemand til Arentz for å gratulere ham med stillingen som ny sogneprest i Nykirken:

Saa er det nu i JESU Navn jeg herved lyk-ønsker Dem med Deres Nye Kald til den Kiære Nye Kirkens Meenighed her i Bergen. Herren /:hvis Forsyn saa kiendelig har styret den Sag:/ ville og Selv styrke Dem med nye Kraftt udi alle Ting, at ved Deres reedelige Tieniste i dette Nye Embede, mange, mange Siæle maatte føres og fuldkommeligen tilbereedes til det Nye Jerusalem! Kom da til os i JESU Navn med Lyst og Glæde, med Friemodighed og fuldkommen Tillid til Ham, som kan giøre alle Ting nye!

Heller ikke bør Arentz frykte for sin skrøpelighet: Denne vil Herren «ta seg av». Tidemand håper dog at «skilsmissen» men hans gamle og kjære menighet ikke vil falle Arentz alt for tung, og opplyser samtidig om at stillingen som sogneprest i Askvoll nå er gitt til Benjamin Olrich.

Intermesso

Svaret fra kanselliet om at Arentz var godkjent som sogneprest til Nykirken kom nok allerede i midten av mars. I alle fall ble utnevnelsen av Benjamin Olrich sendt fra kanselliet i København den 15. mars. Også Olrich blir tilskrevet den 29. mars, og i motsetning til Arentz blir Olrich overlykkelig over å kunne forflyttes til Askvoll. Han skriver et overveldende takkebrev til biskop Tidemand den 31. mars. Mest takknemlig er han for å flytte fra det fattige kallet Hosanger og til et rikere ett, ikke minst, og som biskopen påpekte ovenfor kanselliet, på grunn av sin store barneflokk:

Denne tiidende var mig uventelig, men derhos saa overmaade glædelig, at baade ieg og min Hustrue bleve over samme meget vel fornøyede og særdelis forundrede, at saadan Lykke og skiebne skulle falde i min deel og Lod, som vel oftte og tiidt ved mine inderlige og hiertelige bønner haver anbædet min Gud om forflyttelse fra dette stæd til et bedre, hvor ieg med min store Familis kunde med mindre

Deler av brevet fra Arentz til Tidemand av 29. februar 1760, det første brevet hvor Arentz ber om å få slippe å komme til Bergen. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

Sorg og bekymring nyde min behøvende Tarvs og underholdnings udkomst, som sandelig i dette mit forhen havende Kald har været ganske sparsommeligen tildeelt….

Olrich var for lengst lei av Hosanger da han ble forflyttet. Han ble sogneprest i Hosanger akkurat på den tiden da Hosanger ble skilt ut fra Hamre, og hadde i starten ikke noen egen prestebolig. Selv om han gikk for å være en folkelig mann og etter sigende ble godt likt, var det ikke like lett å få allmuen med seg. Ikke var de glade for å måtte bygge ny prestegård til Olrich og familien hans, og heller ikke var de særlig glade for skoleskatten. Lenge fikk likevel ikke Olrich nyte godene av det litt rikere kallet Askvoll: Han døde allerede i 1763, og etterlot seg kone og mange barn – elleve i alt hvorav kun seks ble voksne. På grunn av den store barneflokken fikk enken Elisabeth Margrethe Brix lov til å leve på presteenkegården Salbu i Øens sogn, og mottok utenom inntektene av gårdsbruket en ekstraordinær pensjon på i alt femti riksdaler årlig.

Men selv om Olrich klaget over Hosanger, og selv bispen mente at inntektene i kallet var dårlige, så var andre igjen lykkelige for å bli stasjonerte der. Kapellanen Lyder Johan Smith, som var Tidemands førstevalg når det gjaldt å overta i Hosanger etter Olrich, skriver allerede den 31. mars til biskopen og takker strålende for den nye stillingen han har fått:

I dette øyenblik blev mig allerpaalagten nye forpligtelse at takke Deris Høyærværdighed, da ieg af et Brev, som mig fra en sikker Haand blev tilbragt, fik at see, det Gud havde ladet Deris Høyærverdigheds Forslag saaledes Lykkis, at ieg var bleven beskikket til Sogne-Præste for Hosangers Præstegiæld. Jeg har all Aar-

sage at prise Guds Forsiuns Veye med mig, at Velsigne Kongen, at takke Deris Høyræværdighed som den Velynder, hvis hierte den Allerhøtyeste, fra den tiid af da ieg blev ordineret til Embedet, har bøyet til bestandig at elske mig og nu at blive det Middel, hvorved ieg skulle hielpe til at giøre dette trin, Herren lade det udfalde til hans Menigheds opbyggelse, saa veed ieg Deris Høyærværdighed vil Daglig glædis ved at sees mit ønske opfyldes.

Om enn Olrich og Smith er lykkelige, er andre ikke fullt så lykkelige, nemlig Frederik Fasting. Dog får han en viss kompensasjon for å bli forbigått: I et brev fra biskop Tidemand til Fasting skrives det at Fasting den 14. mars av kongen har blitt «accorderet» å forbli i Nykirken så lenge han lever og er i samme embete, og at han dessuten har fått opprykk til personlig kapellan:

Af hosfølgende fidimerende Gienpart ville Deres Velærværdighed fornemme, hvad Hans Kongelig Majt under 14de Passato haver behaget allernaadigst mig at rescribere, saa vel som derhos modtage min velmeente Gratulation til den der ved Deres Velærværdighed aller naadigst accorderende Naade, nemlig: at det ved Nye-Kirkens Meenighed maae der ved forblive, at saa længe Deres Velærværdighed lever og er i samme Embede som nu, De ikkuns bliver eene Residerende capellan og derimod maa kalde Dem en personell-Capellan…

Da skulle man tro at alle parter var vel fornøyde, eller i alle fall at saken om Nykirken, Arentz og alle de andre tilsettelsene nå er i boks. Sånn er det imidlertid ikke helt.

Brevutvekslingen mellom Arentz og Tidemand, fase 3

Igjen sitter en ulykkelig Arentz som fortsatt ikke vil til Bergen. Selv om Arentz har fått beskjed om at bestemmelsen om at han må til Bergen er tatt, klarer han ikke å slå seg til ro med dette. Andre april skriver han derfor på ny til biskop Tidemand og ber om lov til å få slippe å reise til Bergen og Nykirken. Igjen trekker Arentz frem helsemessige årsaker til at han ikke bør reise til Bergen; når et lite kall som Askvoll er på grensen av hva han kan klare, hvordan skal han da kunne klare å virke fullgodt i en bykirke i Bergen? Arentz opplyser om at han har vært svakelig i fire år allerede, og at det er lenge siden han klarte å skrive for egen hånd:

Deres Høyærværdighed veed Selv af Erfarenhed, og lærer Selv sine Candidatos Ministerii /:gid! De maatte lære Dem dette i mange aar:/ at Prædikke-Embedet er et stort arbeyde, som udfordrer Kræftter nok i de smaa Meenigheder paa Landet, end siige i de store Kiøbstæder, naar Cura specialis skal iagttages, og dens forsømmelse ikke skal blive en til bebreydelse paa den Dag, da Lønnen skal uddeeles. Fromme Hr Biskop!

De seer heraf atter, hvad, som driver Mig til at afbeede saa honorabel og profitabel Station, og heller udvælge mit ringe Aschevold; jeg vidner for den allseende Guds øyne, at det er ikke af Egensindighed eller nogen U-Lyst, eller anden kiødelig Hensigt, men blot min Svaghed og U-beqvemhed, at gaae ind i saa stor en Herrens Høst, thi min Svaghed har ikke i fiire Aar været Mig haardere, en nu i denne Faste-Tiid, som baade store og u-tallige smaa steene kand vidne, hvilke jeg har qvitteret, jævnlig Piine i min venstre Siide og Ryg minder Mig at der er fleere tilbage, hvilket saa betager mig, at jeg er ikke i Stand til at sætte Pen paa Papiir…….

På sine knær ber Arentz om lov til å forbli i Askvoll. Hadde biskopen visst hvor syk han egentlig var, så ville han neppe blitt utvalgt:

Havde Vores retsindige og for Guds Kirke visselig omhyggelige Biskop vidst og tilfulde været underrettet om miine nærværende svage omstændigheder, saa vel i henseende til Legemet som Sindet, hans Forslag havde nok icke faldet paa mig u-værdige. Jeg udbeeder Mig iliigemaade Deres Høyærværdigheds Assistence at maatte forblive ved mit Aschevold, meere tiener mig ikke, Herren giøre mig troe i dette lidet meere tiener mig ikke, meere begiærer jeg ikke, meere venter jeg ikke, førend jeg af Guds u-forskyldte barmhiertighed settes ind i min Herres glæde.

Men som Arentz egentlig burde vite, er slaget for lengst tapt, noe Tidemand også skriver i det brevet han forfatter til Arentz allerede den niende april. Brevet går over hele fem sider, og er både refsende og støttende på samme tid. I en litt irritert tone skriver biskopen at det nå er tredje gang han skriver til Arentz i en sak hvor det burde holde med kun én:

Nu er det 3die Gang jeg maae tage Pen i Haand for at skrive i en Sag, hvor jeg med Raison kune ventet, at een eeniste Gang skulle været nok; og denne kuns for at gratulere til et Kiendeligen guddommelig og følgelig høyst respectable Kald til den eene Siide, og til den anden for at bevidne mit Hiertes inderlige Glæde derover saa vel i Relation til mig Selv som til Deres Velædle Velærværdighed og vedkommende kiære Meenighed.

Flere ganger enn dette vil ikke Tidemand skrive for å gi beskjed om noe som allerede er åpenbart: Selv Arentz må forsta at alle avgjørelsene allerede er tatt. Som en fornuftig mann må han ta inn over seg at det nå er en annen mann som er sogneprest til Askvoll. Heller ikke går Tidemand med på Arentz' argumenter om at han ikke vil klare å være sogneprest i Nykirken: Enda hardere er jo livet for en sogneprest på landet som må reise lange veier både til lands og til vanns og losjere hos bonden i hans stue. Klarer han dette, så må han jo klare å være prest i Nykirken hvor han vil slippe å dra ut

på strabasiøse reiser og til og med har kirkelig personale til å hjelpe seg:

Naar De da siiger, at De er svag, ja meget svag, saa tilstaaer jeg det og beklager det af mit Hierte, men naar De herhos maae tilstaae mig, at Deres Svaghed er /:Gud skee Tak! Saa vidt jeg veed :/ endnu ikke continuum quid, men intervallarisk, og at De uden for Svaghedens Attaquer kan giøre Deres Embede paa Landet i et vanskelig og Søe-Haardt Kald, hvor, ved oftte falder Frygt og Fare, Forkiølelse, stor Travaille og liden Pleye hos Bonden i Hans Røge-Stue, saa kan joe unægtelig det samme skee her i Byen, naar De finder sig i Vand der til, og det med Baade større commodite og mindre Hazard for en svagelig Mand [….] men derimod formoeder jeg, at jeg og min Tone Gives Ret derudi, at den bemeldte cura bliver baade lættere og vissere at øve i en stor Meenighed, samlet inden en lide cercle, end i en en liden Meenighed vidtløfttig adspreed veed Bierge og Dale, Søe og farlige lange veje, ey at tale om de ordentlige Læreres Tal, som hin Stæds er større end her, item Medhielperes Nærværelse ved Haanden daglig; hvor af følger, at ikke engang denne Resource er aldeles sikker.

Arentz bør dessuten gjøre det den absolutte kongen og allmektige Gud vil, og hva han klarer å utrette i Bergen må bli opp til Herren:

…naar De nu omsider i Herrens Navn gaaer derhend, som det har været Gud behagelig at sænde Dem eftter den Eene-volds Souveraine Ret, som Han har til at bestille enhver af sine troe Tienere paa hvilken Post Han Selv vil, uden at det bør staae Dem an at undskylde sig med Ungdom eller Alderdom, Sygdom eller kort at sige det, med nogen Ting, i det Deres er kuns at gaae saa langt De kan, arbejde saa meget som de formaae, og for resten lade det komme and paa Ham, om derved meget eller liidet skal blive udrettet.

Om enn Tidemands tone er sterkt kritisk på enkelte punkter, så virker hans ønske om å få Arentz til Bergen veldig sterkt, ja biskopen virker endog glad i Arentz. I alle fall er saken nå over: Biskopen har talt. Arentz er lovformelig utnevnt til sogneprest i Nykirken, og Askvoll har fått ny sogneprest. Arentz både skal og må til Bergen. Han dukker da også opp litt senere på året, noe annet er umulig. Bergen og Nykirken har fått en ny sogneprest.

Avslutning

Det er ikke helt lett å skjønne utnevnelsen av Arentz som sogneprest til Nykirken. På noen måter er saken opplagt. Tidemand vil ha en god prest til Nykirken, en pliktoppfyllende pietist og en å stole på. I så måte er Arentz slett ikke et merkelig valg: Arentz var jo viden kjent som en meget flink prestemann, ja i en klasse for seg, og antagelig var

de to også i alle fall delvis venner. Flere spørsmål reiser seg likevel: Hvis Arentz var så syk som han skrev, hvorfor vil da Tidemand egentlig ha ham til Bergen? Årsaken til at Frederik Fasting ikke fikk jobben, var nettopp at han var for syk til å kunne være en fullverdig sogneprest til et så viktig bykall. En grunn til at Arentz ble utpekt kan være at han smurte litt ekstra på når han skisserte helsetilstanden sin, noe Tidemand som traff Arentz sommeren 1759 i såfall er klar over. Som venner, for det var disse to i alle fall til en viss grad, er det likevel merkelig at Tidemand tvinger en kollega til Bergen. Kanskje har han ikke når de to faktisk møttes i Askvoll forstått hvor kraftig Arentz var imot å forlate sognet sitt: Kanskje hadde han latt være å foreslå Arentz til kollegiet i København dersom han hadde visst hvor sterk Arentz' motstand egentlig var mot å komme til Nykirken.

Kanskje ligger det også helt andre motiver bak Tidemands utnevnelse av Arentz til sogneprest i Nykirken. Tidemand selv forlater Bergen allerede i 1762 til fordel for en posisjon som biskop i Kristiansand, og Arentz utpekes til ny biskop i Bergen. Kanskje har Tidemand allerede hørt rykter om at han etter hvert kan tiltre som biskop i Kristiansand, nærmere der både han selv og konen kommer fra, og er ute etter å få på plass en verdig etterfølger som hurtig kan gli inn i nye plikter og som på grunn av sin status som eminent prest kan utpekes til ny biskop uten innvendinger. Frederik Arentz blir i alle fall ny biskop i Bergen i 1762.

Nykirken og Nykirkeallmenningen tegnet av J. F. L. Dreier. Foran kirken ser vi et begravelsesfølge og soldater i eksersis. Kilde: Bergen sjøfartsmuseum.

Hva har så Arentz selv ment om alt dette? Ville han vært glad for å forlate Askvoll dersom han hadde visst at et bispeembete sto og ventet på ham ganske så snart? Det er ikke godt å si. At helsen hans ikke var på topp viser seg ganske fort: Allerede i 1763 blir Arentz fritatt for å holde bispevisitaser fordi han er for syk, og han søker avskjed i embetet i 1774 fordi helsen ikke lenger holder. Dog mottar han 800 riksdaler i årlig pensjon frem til han dør i 1779. Kanskje angret ikke Arentz så mye på å forlate Askvoll likevel: Kun ett av barna hans forble i Askvollområdet. Som embetsbarn gjorde flere av barna hans karriere i Bergen hvor forholdene var større, så mange nære hadde Arentz til slutt ikke lenger igjen i sitt «kiære Askvold». Å få bo i bispegården, et av landets flotteste bygg, var nok heller ikke å forakte i alderdommen. Det hører dessuten med til historien å si hva som skjedde med den andre aktøren som følte at han led nederlag i denne saken, nemlig Frederik Fasting. Hva skjedde med ham? Den

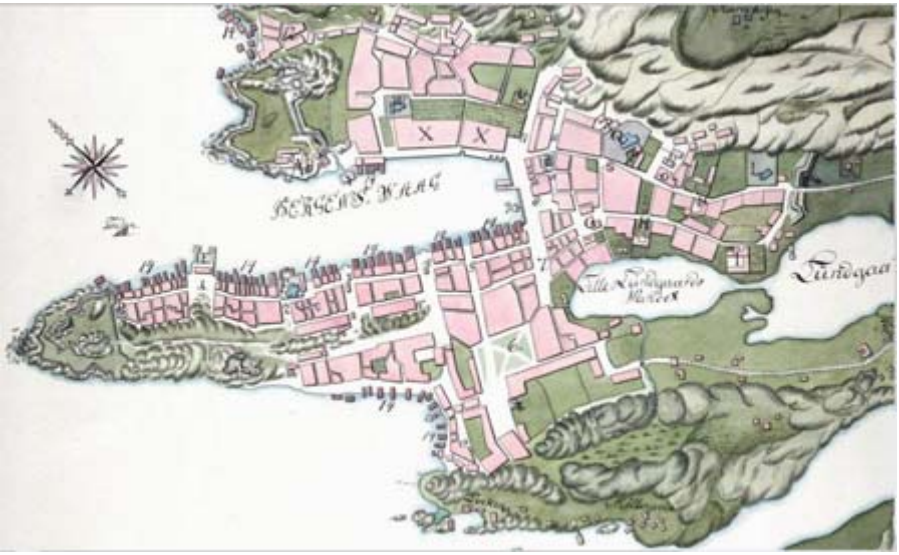

Kart over den byen Arentz kom til. Bebyggelsen var mye større i Bergen enn på landet. Likevel var gjerne prestekallet i distriktene hardere å betjene på grunn av lange reiseveier til annekskirkene og alle besøkene hos de av sognebarna som ønsket sjelesorg. Kartet er tegnet av J. J. Reichborn i 1768. Kilde: Wikimedia commons.

femte mai 1768 ble Fasting endelig utpekt til sogneprest i Nykirken, men døde før selve utnevnelsen kom. Dog rakk han så vidt å få vite at han endelig var kommet til målet.

Litteratur:

Asbjørnsen, Per, 2003: «Biskop Ole Tidemand 1710-78. Hans biografi og embedshistorie. Hans taler, samt en innføring i samtidens ledende predikanter». Hovedoppgave i historie, UiO.

Hansen, P., 1905: «Bispene i Kristiansand før 1900». Et avsnitt fra første del av Kristianssands Næringsliv i ældre og nyere tid. Se: http://www.agderkultur.no/Bispene/Bispene.htm

Hole, Ivar, 1950: *Hosanger kyrkje og Hosanger prestegjeld gjennom 200 år: 1750-1950.* Bergen: Hosanger sogelag.

Loftheim, Abraham: 1953: *Kristendomens innføring år 996, kyrkjehusi, gravplassane, prestekallet, prestane og anna personell m.m.,* bind 1 av *Askvoll bygdebok*. Askvoll: Askvoll sogenemnd.

Kilder:

Bjørgvin biskop. Brev fra prestearkivet. 5. 1760. Statsarkivet i Bergen.

Bjørgvin biskop. Kopibok. 7. 1758-1762. Statsarkivet i Bergen.

Kirkebok for Askvoll, Sogn og Fjordane, Ministerialbok nr. A 8, 1749-1775. Statsarkivet i Bergen.

Inge Bjørnar Eriksen og Lars Borgersrud:
Davidsen i Bergensposten

Bjørn Davidsen har i Bergensposten 4/2015 i en anmeldelse over ti sider kommentert de to Saborg-bøkene. Kun på ett punkt skriver han noe positivt om vår bok Sabotører i vest, nemlig når det gjelder Bodoni Forlags grafiske arbeid med layout. Det er imidlertid bare «en kalket grav», som han skriver. Med det mener han at grafikken i vår bok ser bra ut, i motsetning til innholdet, som er preget av «politiske over- og undertoner», er «tung og innfløkt», «vanskelig tilgjengelig», «de facto verdiløs som faghistorie», framstår som «ukeblad-journalistikk», har «mye prat og lite ull», har for få (eller for mange?) fotnoter, ja deler av vår bok er «misbruk av papir - og leserens tid».

Vi har vanskelig for å se at det er mulig med konstruktiv debatt ut fra Davidsens serie med karakteristikker. De taler for seg og er unødvendig å forholde seg til. På ett punkt ønsker vi imidlertid å knytte noen kommentarer. Det dreier seg om en note i vår bok, som Davidsen har tatt for seg i den siste artikkelen.

Davidsen skriver nemlig at han «på ett tidspunkt» under lesningen ble lurt til å tro at Borgersrud hadde funnet noe nytt, nemlig at Gestapo hadde sagt til Havnes under avhør 25. november følgende:

Trygve Havnes 25. november 1944 ble konfrontert av gestapisten Groth med at de visste han hadde skutt og drept en tysker i Stavanger - med henvisning til note 1024 som igjen viser til avhøret av Havnes 13.9.45 i saken mot Groth.

Men etter litt «graving», fortsetter Davidsen, viser det seg at det ikke står noe om Stavanger i avhøret 13.9.45 av Havnes. Davidsen var «lurt av Borgersruds beskrivelser» og «fri dramatisering», attpåtil av «en mann som påberoper seg tittelen dr. philos."

En ting er at Davidsen ikke gjengir vår tekst korrekt. Det vi skrev er følgende: Også han [Havnes] ble lenket til en stol. Groth, som fikk med seg Rook til å banke Havnes, sa at de visste at han hadde drept en tysker i Stavanger og hadde instruert i sabotasje for Saborg der nede.

Det noten viser til inneholder altså to saksforhold; behandlingen av Havnes i avhør 24. november 1944 (ikke 25. november som Davidsen skriver) og opplysningene om Stavanger. Den tilhørende noten har dessuten nummer 1324 (ikke 1024, som Davidsen skriver).

Davidsen har rett i at noten ikke opplyser noe om Stavanger. Årsaken er at det er behandlingen av Havnes som er hovedpoenget på side 496 i boken. Sammenhengen var at Havnes i sin forklaring 13. september 1945 i krigs-

forbrytersaken mot Groth ble spurt om hvordan han ble behandlet av den tiltalte Groth. Havnes forklarte hvordan han ble lenket og slått voldsomt. Det var nettopp den brutale behandlingen han ble utsatt for, og som kunne ha ført til samme skjebne som Reidar Olsen hvis han ikke hadde blitt brakt til sykehus, som kildebelegges, ikke Stavanger -opplysningene. Vi kan godt være enig i at vi også kunne ha hatt en ekstra note om Stavanger-opplysningene. Når vi ikke gjorde det, så var det fordi dette er belyst i kapitlene om Stavanger.

Det kan ikke være tvil om at Havnes ble konfrontert av Groth med hendingene i Stavanger i avhøret 24. november. Det framgår når to kilder ses i sammenheng. I følge Johann Arndts renskriving 1. desember av avhørsreferatet fra 24. november hadde Havnes innrømmet at han hadde vært instruktør i Stavanger. Så det visste Groth. Men skuddet mot denne tyskeren (Leopold Batik) nevnes av Arndt først i neste referat, skrevet 13. desember. Så dette hadde Havnes ikke innrømmet 24. november.

Det finnes en annen kilde som forteller om hva Groth måtte vite om det som hadde foregått i Stavanger. Det er et avhør etter krigen av Gestapo-mannen Hans Georg Steudel i Stavanger. Under krigsforbrytersaken mot ham fortalte Steudel i avhør 26. mars 1946 at Sipo i Stavanger hadde fått kjennskap til at det var en bergenser som hadde skutt ned tyskeren (Batik) i forbindelse med arrestasjonen av Saborg-kuréren Gerd Skjelbred 20. september 1944. Steudel opplyste videre at arrestasjonen av Skjelbred var foretatt på grunn av opplysninger fra Sipo i Bergen. Det var Groth som på det tidspunktet hadde ansvaret der og var Bergens-kontakten til Sipo i Stavanger. Groth må nødvendigvis ha fått rapport tilbake om episoden. Groth visste derfor i god tid før han avhørte Havnes 24. november 1944 at det var en ukjent bergenser som hadde skutt (Batik). Dette må han ha konfrontert Havnes med etter at han hadde innrømmet at han hadde vært instruktør i Stavanger. Det lå snublende nær hvem som hadde skutt. Men Havnes tilstod åpenbart ikke da. Det var dette som var bakgrunnen for at han ble så voldsomt behandlet. Disse opplysningene og kildene er gjort rede for i Stavanger-kapitlene. Det var altså grunnen til at det ikke ble anført også på side 496.

Bjørn Davidsen:
Ad. Borgersrud/Eriksens tilsvar

Jeg føler meg beæret av å bli sitert av Borgersrud/Eriksen i deres tilsvar på de fleste ankepunktene jeg hadde mot boka deres. De står jeg fortsatt ved. Og hadde jeg visst det jeg vet i dag den gangen jeg skrev dem, hadde det blitt enda flere. For undertegnede er en kontinuerlig gravende og sannhetssøkende journalist på historieområdet. Derfor får jeg stadig ny informasjon – nesten hver dag. Dette er med på å endre min oppfatning av historien – flytende, noe andre også burde ta lærdom av.

At Borgersrud/Eriksen føler at mine karakteristikker er uvesentlige, er deres oppfatning – det har de full rett til å mene. Selv finner jeg det nødvendig å rette en hjertelig takk for alle de positive utsagn som direkte og indirekte har tilflytt meg etter innleggene fra fjern og nær, kjente som ukjente.

Så til saken: Ja, jeg blingset litt på fotnotenummeret, tok et 3-tall for et 0-tall. Men siden dette var en fotnote nederst på rett side, ble det likevel riktig referanse. Og det er den dette handler om.

Dere skriver i motinnlegget «at det er behandlingen av Havnes som er hovedpoenget på side 496 i boken». Ja vel, men nok en gang: Hvorfor var det da nødvendig å dramatisere hendelsen med å legge ord i munnen på Groth som det definitivt ikke er dekning for? For selv om teoriene deres om at Groth MÅ ha visst om skyteepisoden i Stavanger, sa han vel neppe til Havnes at han hadde drept en tysker der? Noe han jo ikke hadde gjort.

For øvrig er disse teoriene om hva Groth visste, ikke lett å lese ut av kapitlene om Stavanger. På side 461 står det nemlig følgende: «'Fra Bergen hadde Sipo fått kjennskap til at det var en kommunistisk sabotasjeorganisasjon under Opbygging i Rogaland,' forklarte Sipo-tolken Hans Georg Steudel etter krigen. (Note 1200: Steudel 26.3.46) Der var Hans Langeland, Trygve Havnes og en rekke andre arrestert. Opplysningene som framkom der ledet til Stavanger og Sandnes.»

Så til en annen sak.

Ved en nøyere gjennomgang av notatene mine, hadde jeg merket meg noen påstander som IKKE ble påtalt i artiklene i Bergensposten sist, men som avgjort bør bli det her.

De kanskje historisk sett groveste jeg har funnet, er at boka på side 300–301 omtaler (Erling Norvald) Kvale som tidligere leder av etterretningsorganisasjonen B.A.R. – og i tillegg forteller at B.A.R. ble revet opp / knust av Gestapo i 1943!

Dette er, mildt sagt, det rene vås.

Selvfølgelig er det de skriver, uten kildehenvisninger. Grunnen er at det ikke finnes kilder!

B.A.R. (Bergen Anlegg Reportasje) ble etablert av Karl Nesfossen i 1943, og ble ledet av Monrad Lilletvedt og Mons Rønhovde. Det er riktig at B.A.R. drev ubåtspionasje, men også annen spionasje. Men organisasjonen ble aldri rullet opp! Den ble derimot lagt ned etter at en person i ytterkanten med forbindelse til Saborg, ble arrestert seinhøstes 1944.

Ingen i ledelsen av B.A.R. ble noen gang arrestert. Hele ledelsen, med familier, ble skysset til Shetland i begynnelsen av januar 1945 over Karl Nesfossen linjer i Lindås.

Alt dette kunne Borgersrud/Eriksen funnet ut ved lesing av Greve, Haga og Ulstein m.fl. – som utførlig skriver om B.A.R. Men etterretteligheten i det Borgersrud/Eriksen skriver, er trolig ikke så nøye!

Mer om bl.a. B.A.R kan leses i Per-Helge Martinsen bok som kommer til høsten. Den handler om hemmelig krig i Bergen, faktisk fra 1917–1945, og alt av spionasje og særlig ubåtspionasje – og ikke minst om Bergen og bergensernes innsats i slaget om Atlanterhavet.

Yngve Nedrebø:

«Vor Bys maaske allerstørste Mærkværdighed»

I 1883 kom juristen Fredrik Teokar Salicath (1847-1911) til Bergen til stillingen som andre politifullmektig. Byen fikk med ham en ualminnelig ivrig, ambisiøs og nidkjær politijurist.

Året etter fikk han midlertidig tilsetting i den nyopprettede stillingen som konstabelinspektør i Bergen, og han skulle lede byens konstabelkorps. Politiet var kritisert, og Salicath og hans konstabler skulle rydde opp. De ble raskt lagt merke til. I Bergensposten 16. mars 1889 ble han omtalt som «Vor Bys maaske allerstørste Mærkværdighed». Han huskes fortsatt i Bergen!

Vi skal forsøke å avdekke litt mer om merkverdighetene og bakgrunnen for at han gjorde seg fortjent til å bli husket.

Fredrik T. Salicath lot seg avbilde i sin uniform og med sin spektakulære bart.

Fredrik Theokar Salicath

Fredrik Theokar Salicath var født i Tromsø 11. oktober 1847 da faren Søren Carl Ludvig Salicath (1803-1869) var tollkasserer der. Han ble oppkalt etter morens barnløse tante Fredrikke Theokara Schlanbusch (1794-1878), og vokste opp i en stor familie, med seks helsøsken og seks halvsøsken.

Faren Søren var født i København 2. mars 1803, og ble farløs bare to år gammel. Han kom til Norge da moren Louise Salicath, født Pind, i mars 1816 giftet seg igjen med magasinforvalter Joachim Frederik Stabel i Larvik.

I desember 1829 tok Søren Salicath juridisk embetseksamen ved universitetet i Kristiania og han var fullmektig i Revisjonsdepartementet før han ble utnevnt til byråsjef i 2. kontor (tollregnskaper) i samme departement 30. mars 1839. I 1846 ble han utnevnt

til tollkasserer i Tromsø. Han flyttet videre til tilsvarende stilling i Arendal i 1855, og så til Kristiania i 1859. Der døde han 18. mai 1869. Søren Salicath var en produktiv familiefar med sju barn i ekteskapet med Antoinette Schlanbusch (1813-1850), og seks barn i ekteskapet med Hanne Wilhelmine Fransciska Meier (1826-).

Slekten Salicath kom fra Tyskland til København med boktrykkeren Gerhard Giese Salicath (1715-1782) rundt 1740. Boktrykkere hadde de vært i generasjoner, og den danske stamfaren var sønn av boktrykkeren Johan Mathias Salicath (ca. 1680-1741) i Hamburg. Det blir fortalt at slekten er en grein av den venezianske boktrykkerslekten Salicato, som var mest berømt i årene rundt 1600 med Altobello Salicato (ca. 1545 – 1609).

Fredrik T. Salicath fikk sine tidligste barneår i Tromsø og viktige oppvekstår i Arendal, men fra han var 12 år bodde og utviklet han seg i Kristiania.

Fredrik T. tok artium i 1867, med gode karakterer i språkfagene, men mer moderat i resten. Han valgte som sin far jussen, og da han tok avsluttende eksamen i 1870 hadde han gjort unna studiene på imponerende ett år og ni måneder. Karakterene var imidlertid bare så måtelige. Etter eksamen reiste han utenlands og studerte språk. I 1877 var han hjemme igjen i Norge, og da ble han autorisert som translatør, og samme året fikk han kopiststilling i Kirkedepartementet.

Fredrik Salicath var språkmektig, og han demonstrerte kulturelle interesser over et vidt spekter. Han var aktiv slektsgransker og gav i 1892 ut bok om morsslekten «Familien von Schlanbusch med indgiftede familier 1665-1890». Han var sanger, og gav ut en egen sangbok for frimurere i 1907.

I Bergen kom han med i teaterstyret, og ble etter kort tid formann. Han var også med i styret for Harmonien. Han dyrket sine vennskap, og blant svirebrødrene var studiekameraten Alexander Kielland.

Fredrik Salicath var ivrig frimurer, og ble i 1895 stormester for den nye losjen i Stavanger. Han ble med tiden også innehaver av den svenske Sverdordenen av første klasse. Han demonstrerte en åpenbar sans for uniformer og for sitt eget ytre, og besatt selv en velstelt bart. Alt lå til rette for at han kunne ha fått en harmonisk og flott tid i Bergen! Slik gikk det ikke!

Salicath var en ualminnelig sterk tilhenger av paragrafer og politivedtekter, og han praktiserte dem med på en måte som tidligere hadde vært ukjent i Bergen. Han foretrakk de aller bokstavligste lovfortolkingene, og han synes å ha brukt mye tid på å grave fram gamle bestemmelser som for lang tid tilbake var avgått ved en naturlig død, men som nå skulle vekkes til live og brukes til å markere politiets «autoritet». Han ville tukte bergenserne og lære dem å oppføre seg. Han og hans konstabler var synlige, og de grep inn over alt. Ærbare kvinner som var ute etter mørkets frambrudd, ble tauet inn og konfrontert med politiets mis-

tanke om at de drev gatetrafikk! Barn og unge ble vist bort fra gatene, gamle bergenske spill og leker ble forbudt. Alt som medførte «støy» skulle øyeblikkelig bringes til opphør.

Det var nok Kristiania som hadde fått prege Salicath mest, og i Bergen ble han oppfattet som den mest utpregede representanten for «Kristiania-Arrogancen» man noen gang hadde støtt på, selv om bergenserne mente de ofte nok hadde vært utsatt for den slags.

«Jeg skal Fanden ta mig lære Jer Bergensere», var en talemåte man knyttet til Salicath. Mange var også åpenbart irritert over hvordan han alltid ville være «sjef». I Bergensposten kalles han vekselvis «Politichefen», «En Chef» og «Theaterchefen».

Bergen er en by med gamle hevdvunne tradisjoner og institusjoner, og bergenserne har til alle tider hatt en sterk motvilje mot å bli overkjørt. Spesielt lite setter de pris på å bli forsøkt tuktet av det de oppfatter som «Kristiania-Arrogance». Salicath høstet storm.

Teaterstriden

Da Fredrik T. Salicath var blitt leder for teaterstyret omtalte han seg som «teatersjef» og ville bestemme også repertoaret på teateret, til stor fortvilelse for instruktør, skuespillerne og publikum. Da enkelte teateranmeldere framførte kritikk, svarte Salicath med å ville stenge dem ute fra forestillingene.

De tre avisene Bergensposten, Bergens Tidende og Bergens Aftenblad gikk

Redaksjonssekretær i Bergensposten og revisjonssjef i Bergen kommune Anker Johan Andersen (1857-1940) var Salicaths mest uforsonlige motstander i Bergen.

samlet ut. Salicath hadde brutt en gammel avtale om at avisene skulle ha gratis plasser på alle forestillinger, mot at de gratis trykte annonser for teateret. Avisene truet med å sende sine økonomiske krav til inkasso.

Alliansen mellom Bergensavisene gikk kort etter i oppløsningen, men Anker Johan Andersen (1857-1940), redaksjonssekretær og fungerende redaktør i Bergensposten, utfoldet seg våren 1889 i det ene frontalangrepet etter det andre på konstabelinspektør Salicath og alt han stod for.

Anker Johan Andersen var bergenser, født i 1857. Faren var snekkermester, men Anker Johan og hans eldre bror ble begge sendt på skole, og i en alder

av 17 tok Anker Johan artium med svært godt resultat, blank 1 i aritmetikk og geometri. I stedet for å reise til Kristiania for å studere, ble han tilsatt i vikarstilling som matematikklærer på Tanks. Men i 1876 byttet han bransje og ble ansatt som forretningsfører i Bergensposten. I 1881 kjøpte han en fjerdedel av aksjene i avisen og fra 1882 var han redaksjonssekretær der. Fra 1886 til 1891 hadde han det redaksjonelle ansvaret. Han var også korrespondent i Bergen for «Norsk Telegrambureau» og «Verdens Gang» og sørget for at også folk i Kristiania fikk høre om den merkverdige Salicath.

Redaksjonssekretær Andersen startet 11. mars 1889 en føljetong under tittelen «Lidt om vore Theater- og Presseforhold samt Theaterbestyrelsens nuværende Formand». Hensikten må dels ha vært å vekke bergenserne, dels å provosere Salicath, og han forteller blant annet at Salicath hadde oppsøkt redaksjonen «med en russisk Visit» for å klage på avisens teateranmelder, som han altså ville nekte «Adgang til Byens Kunsttempel» (BP 12. mars 1889):

Dette Dekret er maaske det mest geniale Udslag af Chefens Tænkemaade og Dømmekraft, og det er ikke umulig, at han vilde ha forsøgt det iværksat, om ikke et lignende Forsøg, der fornylig anstilledes nede i Tyskland, faldt mindre heldigt ud for Theaterauthoriteterne.

Salicath fant avisskriveriene og motstanden fullstendig uholdbar, og han krevde tillitsvotum fra byens representantskap.

Teaterstriden fortsatte utover våren 1889. I slutten av april ble farsen «Kristiansand—Kristiansund» framført. Den var forfattet av bokhandler Fredrik Christian Bøschen Nygaard (1843-1937), som selv satt i teaterstyret. Avisene refererte uttalelse fra teaterets instruktør Henrik B. Jæger (1854 -1895), som kalte farsen et «Makværk». Skuespillerne protesterte og skrev om hva de mente i Bergens Aftenblad 26. april. Teateranmelderne slaktet det, og publikum pep.

Men teatersjef Salicath var strålende fornøyd med stykket, og utbetalte sin venn, «forfatteren», kr 175. Protestene satte teatersjef Salicath svært lite pris på, og han ville bøtelegge dem som hadde ytret seg. Etter all kritikken gikk han til byens representantskap og krevde et «decideret Tillidsvotum» .

Til representantskapsmøtet 2. mai 1889 la rådmann Eyde fram et forslag i saken:

Repræsentantskabet billiger, at en Del af Skuespillerne ilægges en passende Mulkt i Anledning af deres i «Bergens Aftenblad» for 26de April d.A. indrykkede Erklæring, og udtaler, at man efter de af Bestyrelsen meddelte Oplysninger om dens Virksomhed ikke ønsker, at Bestyrelsen nu fratræder, men anmoder den om at forblive staaende.

Det forelå også et alternativt forslag fra representanten Herman Lehmkuhl, som var litt mer reservert, men ved prøveavstemmingen fikk rådmannens forslag 7 av 13 stemmer. Det var et tynt tillits-

votum, men da en vararepresentant litt seinere dukket opp gav sin støtte til forslaget, endte det 8-6 i favør av tillit til teaterstyret og mulkt til de protesterende skuespillerne. Salicath erklærte seg fornøyd.

Skuespillerne, som allerede hadde fått sine lønninger kraftig redusert av teaterstyret, svarte med å rykke inn en protest i avisene 17. mai 1889. Instruktøren sluttet. Men Salicath ble sittende, om enn svekket.

Salicath og «gutterne»

Parallelt med feidene rundt teateret ble Salicath trukket inn i en annen strid. Han hadde i 1887 lagt sterke begrensninger for buekorpsene i Bergen. Han ville ha dem vekk fra byens gater og allmenninger. Det var ikke bare Salicath som stod bak, men han var sentral, og han ble opplevd som den egentlige anstøtsteinen.

Protest.

Undertegnede protesterer mod den ilagte Mulkt, som vi ikke kan erkjende hjemlet i Reglement eller Kontrakt, og som vi derfor ikke finder os forpligtet at betale. Skulde derfor den ærede Bestyrelse mod Formodning tro sig berettiget til at afdrage Mulkternes Beløb i vor allerede tilstrækkelig afknappede Gage, maa vi anse dette som Kontraktbrud fra Bestyrelsens Side og i denne Anledning forbeholde os vor lovlige Ret i enhver Henseende.

Octavia Sperati. Rosa Asmundsen.
Inga Olsen. Anna Lochen.
Fredr. Garmann. Alb. Bogh. Sev. Rogld.
Olav Boss. Tobias Sorensen.
L. O. Michelsen. Bernt Johannessen.

Protesten stod på trykk i Bergensposten 17. mai 1889.

Etter at stormløpet mot Salicath i avisene var startet i mars 1889 ble Kristian Magdalon Bing (1862-1935), selv gammel Nordnesgutt, men i 1889 redaksjonssekretær i Bergens Tidende, kontaktet av offiserene for Nordnes bataljon, og han ble sentral i den kampen som ble reist mot forbudene og Salicath.

Bing tok direkte kontakt med Salicath, men det kom ikke noe resultat ut av møtet. Da henvendte Bing seg til byens ordfører, som var mer lydhør.

Bing la opp strategien. 1. april sendte over de opplysningene han hadde samlet til Bergensposten og Bergens Aftenblad. Begge fulgte umiddelbart opp.

Siden Salicath hadde begrunnet forbudet med at det skapte problemer for de handlende, og for trafikken i gater og på allmenninger, hentet Bing og hans kampfeller erklæringer fra beboerne på Tollbodalmenningen. De gav uttrykk for at de slett ikke følte seg sjenert av buekorpsene, tvert i mot.

2. april kom det oppslag i alle byens aviser, og beboerne i Bergen begynte å interessere seg for saken.

Stilt overfor søknad og vedlagte erklæringer tok Salicath til motmæle, om ikke beboerne ble sjenert av buekorpsene, så ble i hvert fall politiet det!

Saken kom opp i representantmøtet i Bergen 12. april 1889. Skipsreder P. G. Halvorsen forlangte ordet. Han hadde arbeidet for å bedre politiets forhold i Bergen, og han hadde vært med å bevilge penger til en konstabelinspektør:

Om denne Institution havde gjort nogen Nytte var vel mere end tvilsomt. Taleren vilde imidlertid fæste Formandskabets Opmærksomhed paa en Sag, som i disse Dage havde vakt stor Opsigt. I over en halv Menneskealder havde det her i Byen virket en Institutition, Guttekorpserne, der var omfattet med stor Interesse af alle Bergensere. Imidlertid havde nu ifølge Aviserne Politiet forbudt Opvisningerne og Korpsernes Marsch gjennem Gaderne. Hvis der i Vedtægterne fandtes en §, der tillod dette, vilde Taleren henstille til Formandskabet at fremkomme med Forslag til dens Forandring. Hr. Halvorsen kritiserede skarpt Konstabelinspektørens Optræden og karakteriserede den i Aviserne refererede Ytring «at generede Korpserne ikke Publikum saa generede de ialfald Politiet», som utilbørlig. Han spurgte tilslut Ordføreren om Formandskabet havde foretaget noget i denne Sag,

Så kom de på talerstolen den ene etter den andre. Boktrykker Johan W. Eide ville støtte Halvorsen:

Skulde vi have saa liden Myndighed i vor egen By, at vi ikke kunde sørge for, at vore Børn fik more sig paa en uskyldig Maade, stod det sørgeligt til. Men havde den Embedsmand, der her gjaldt, havt nogen Interesse for den By, hvori han virkede, og nogen Forstaaelse af det Samfund, hvis Ordensvogter han var, vilde han ikke handlet paa denne Maade. Under Forsamlingens Munterhed erklærede Taleren, at dette ligned ikke Politimester Magelsen, som havde staaet i Folkemassen nede paa Torvet og erklæret, «at her i Bergen vilde han leve, og her vilde han dø.» Taleren troede, at skulde Politiet slippe igjennem med saadan Vilkaarlighed, vilde vi snart sagt komme ind i russiske Tilstande.

Kristian Magdalon Bing (1862-1935), buekorpsgutt, redaksjonssekretær i Bergens Tidende 1889 og overrettssakfører i Bergen, samt fjellklatrer, folkeminnesamler og målmann, og aktivt medlem av både Vestmannalaget og Fjellmannalaget.

Skolebestyrer Bendixen var ikke dårli-

gere. Han omtalte lekeplassene som «ynkelige» og han ville om nødvendig legge fram forslag om at de skulle få seg utlagt en stor plass., «hvor de kunde tumle sig».

Arbeidsformann Nils Johannesen erklærte under salens munterhet «at Politiets Optræden havde vakt «Vemod» i de fattiges Hytter».

Ordfører John Lund opplyste at formannskapet alt hadde saken under overveielse. Man måtte være hensynsfull overfor kommunens ordensvern, men her gikk den alminnelige opinion mot konstabelinspektøren, og ordføreren uttrykte et håp om denne ville merke sig dette og rette seg etter det. «Skulde dette ikke ske, fik man se til at forandre Vedtægterne».

Han sa videre at:

Taleren kunde jo ellers ikke tvile paa, at vedkommende Politifunktionær havde handlet af lutter Nidkjærhed i sin Tjeneste. Men han kunde heller ikke betvile, at Vedkommende, efterat han nu saa tydelig var givet at forstaa Publikums almindelige Ønske i denne Henseende, og der ellers ikke var noget særdeles, som Taleren ikke endte til, i Veien, at han da loyalt vilde bøie sig for den raadende Opinion. Skulde imidlertid det vise sig, at der var en eller anden lovparagraf i de af kommunen selv foreslaaede Politivedtægter, som Vedkommende i dette Tilfælde saa sig blind paa. Som han mente efter Bogstaven kunde tolkes i Overensstemmelse med hans Opfatning og ikke vilde ændre herpaa, saa fik man io se til, om muligt, at faa Vedtægterne forandret saaledes, at de blev forstaaet nøiagtig paa den Maade, kommunebestyresen ønsket, og ikke modsat.

Arbeidsformann Nils Johannesen tok ordet og opplyste at vedtektene slett ikke ble overholdt.

Doktor Rudolf R. Torkildsen fikk ordet og uttalte seg «meget skarpt mod Politiet». Vedtektene tillot politiet å handle, men påabød det ikke. Det var mye som kunne utsettes på politiets praksis. Det hadde gjentatte ganger hendt at «Damer var bleven insulteret paa Gaden af Politiet». Han bad om revisjon av politivedtektene.

Doktor Klaus Hanssen, som selv var gammel buekorpsgutt, og en av stifterne av Dreggens baraljon, mente denne saken var «af største Betydning for Børnenes Helse og Opdragelse». Han innså at saken var vanskelig, fordi den kunne bryte ned ordensvernets autoritet, men han bad formannskapet ta saken på alvor, og han bad om at formannskapets undersøkelse skulle bli meddelt representantskapet

Ordføreren forsikret at det selvfølgelig skulle skje.

Boktrykker Eide var enig i at kunne være galt å bryte ned politiets autoritet, men det var verre, «at Politiet selv gjorde, hvad det kunde i den Retning».

Bergensposten kunne med tydelig glede konstatere at ikke et eneste «Medlem af Forsamlingen fandt sig op-

fordret til det ringeste Forsvar for Politiets Optræden».

Ordfører John Lunds tale ble gjengitt i sin helhet i Bergensposten:

Taleren vilde ellers bemærke, at det var en noget vanskelig Sag at behandle. Der maatte selvfølgelig fra Kommunens Side optrædes med nødvendige Hensynsfuldhed ligeoverfor Politiet, saa man ikke paa nogen Maade bidrog til at svække dets Authoritet. Det var jo Kommunens eget Ordensværn. Det maatte endvidere erindres, at en Politieofficiants Stilling ogsaa ofte var meget vanskelig, men det skulde erkjendes, at det gjaldt for en saadan Embedsmand mere end i mange andre Stillinger at optræde med den nødvendige Konduite. Hvorvidt vedkommende Funktionær i dette Tilfælde havde vist Konduite, kunde Taleren for Øieblikket ikke udtale sig om. Men at Opinionen fra alle kanter i Byen, ligesom man havde hørt her fra Forsamlingen, gik Vedkommende stærkt imod, derom var det visselig liden Tvil.

Hvad det forresten her galdt, var saavidt Taleren vidste, hvorvidt en stor Del af Byens Ungdom fremdeles under sin leg eller kanske rettere sine Exercits Øvelser, der jo i Regelen ledede af konfirmerede unge Mennesker, skulde faa Tilladelse at samles og opløses paa en af Byens Almendinger, samt faa lov at marchere gennem Byens Gader, de faa Gange, kanske 2 a 3 om Aaret, - de foretog landlige Udflugter. – Dette var Øvelser, som var drevet her gjennem meget lange Tider og syntes at have udviklet sig stadig bedre og bedre.

Her raadede ogsaa hos Publikum en almindelig Sympathi for disse Guttekorps. Forældre syntes bedre om, at Gutterne benyttede sin Fritid til saadanne Øvelser, som i saa mange Henseender var heldig for deres Udvikling, end at de ellers skulde gaa og drive dank paa Gaden. Man turde kanske ogsaa haabe, at den strenge Orden og Disciplin, som der sattes en Ære i at opretholde i disse Korps, muligens kunde komme Hjemmet og Skolen lidt til gode.

Men nu var altsaa det besynderlige indtruffet. At hvad der i Aarhundreder havde været tilladt af Politiet, var der i den senere Tid blevet nedlagt Forbud imod. Uden at, saavidt Taleren vidste, der var kommet noget nyt Moment til, som skulde kunne paakræve dette. Tvertimod var der Beboerne i det Strøg, hvor korpset pleied at samles, afgivet Erklæring om. At der intet fra deres Side var i Veien.

Konstabelinspektør Salicath må ha vært rasende, og han brukte ikke lang tid på å svare. Allerede den følgende dagen, 14. april 1889, kunne man lese hans svar i byens aviser. Men allerede den følgende dagen hadde avisene på trykk et velskrevet innlegg undertegnet av offiserene i Nordnes bataljon.

Ordfører og formannskap fant saken vanskelig. De kjente innbyggernes holdning, men var redde for å svekke

T.h. Første side i manuskriptet Kristian M. Bing skrev om buekorpsstriden i Bergen våren 1889. Beretningen ble stilet til sjefen for Dræggens buekorps hr., Johan Winsnæs

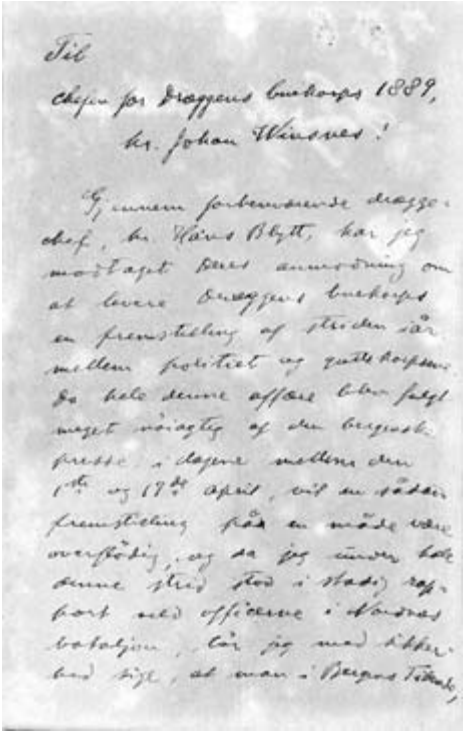

Til

Chefen for Dræggens buekorps 1889,

hr. Johan Winsnes!

Gjennem forbenvarende dræggechef, hr. Hans Blytt, har jeg modtaget Deres anmodning om at levere Dræggens buekorps en fremstilling af striden iår mellem politiet og guttekorpsene. Da hele denne affære blev følgt meget nøiagtig af den bergenske presse i dagene mellem den 1ste og 17de april, vil en sådan fremstilling på en måde være overflödig, og da jeg under hele denne strid stod i stadig rapport med officerne i Nordnæs bataljon, lör jeg med likkerhed sige, at man i Bergens Tidende,

politiets autoritet. De oppfordret Salicath til kompromiss, uten at det hjalp. Da kontaktet ordføreren politimesteren, og Magelsen fant ut at han måtte roe det hele ned. Han sendte 6. mai 1889 brev til ordfører John Lund:

«I anledning den samtale vi for nogle dage siden havde med hr. ordføreren, har jeg den ære herved at meddele, at jeg, overensstemmende med det af kommunebestyrelsen udtalte ønske samt efter konferance med konstabelinspektøren, har besluttet indtil videre at indrømme Nordnæs guttebataljon den frihed til at benytte Toldbodalmendingen og byens dager under deres øvelser og marscher, som var dem tilstaaet, før de i de senere år paabudte indskrænkninger fandt sted».

All oppmerksomheten hadde hatt en positiv effekt for tilstrømningen til buekorpsene og medlemstallet hadde økt betydelig i april, da striden stod på, men enda mer etter at seieren var vunnet.

Kristian M. Bing forfattet i desember 1889 et hefte om den store striden om buekorpsene på bestilling fra Dreggens bataljon. Der konkluderte han:

Resultatet af striden i vår er altsaa det, at de bergenske guttekorps nu har samme frihed som i gamle dage til at benytte byens almenninger og gader under deres øvelser og marscher; specielt vel mærkes. At den altsaa ikke kan være tale om at forbyde trommingen, samt – paa landtyrdagen og mønstringen – musik. Men det må rigtignok tilføres, at korpsene ligesom før og bør undgå at være til hinder for gadefærdslen – hvad der også i exercitiens egen interesse, - ligeledes er det selvsagt, at korpsene – som før – bør ophøre med tromming og sænke fanerne, når heste passeres.

Politimesterens innrømmelser var moderate. De gjaldt i første omgang bare

Nordnes bataljon, og bare «indtil videre». Tanken var vel at man skulle la det hele roe seg ned, og så kunne man forsøke å stramme til igjen seinere. Salicath greide ikke å holde seg i ro, men ville bøtelegge buekorpsaktivitet også etter 6. mai 1889.

Det er liten grunn til å tvile på at alt spetakkelet rundt Salicath i 1889 svekket politiets omdømme og autoritet, og hans autoritet i særdeleshet.

Ikke bare avisene gjorde seg morsomme på bekostning av konstabelinspektøren. Det er fortalt at han en dag fant en død katt på trappen sin. På den var det festet en lapp med påskriften: «Er dette en sali katt?"

Blant dem som moret seg over alt som hadde foregått rundt konstabelinspektøren i 1889, var maleren og tegneren Nils Bergslien (1853-1928), kjent for sine folkelivsskildringer og morsomme nisser. Han laget et maleri med bilder fra Bergen. Han framstilte Åsgårdsreien, og man kunne tydelig se at guden Tor, med hammer og skjold, var utstyrt med Salicaths ansiktstrekk. Maleriet ble hengt opp i et utstillingsvindu hos kjøpmann Peter Koren Egidius (1852-1937) på Torget, og mange strømmet til både for å se maleriet og for å handle i butikken, slik at Egidius hadde stor glede av maleriet.

Politiet og Salicath i særdeleshet satte derimot lite pris på morsomhetene, og 16. desember 1889 kom konstabelinspektør Salicath med to konstabler inn i forretningen og gjorde et forsøk på å bemektige seg maleriet. Egidius pro-

testerte, nektet politiet å fjerne det, og viste Salicath ut, til jubel fra de tilstedeværende.

Da anmeldte Salicath Egidius og krevde ham straffet etter kriminallovens kapittel 10, paragraf 2:

"Hvo som paa ulovlig Maade uden Vold søger at tvinge Embedsmand til at foretage eller undlade nogen Embedshandling, eller gjør en Embedsmand voldsom Modstand i hans Embede, ansees med Fængsel eller Strafarbeide i femte Grad."

Strafferammen femte grad spente fra seks måneder til tre år.

Statsadvokaten utferdiget 17. februar 1890 tiltale mot Egidius, som selv bad om å få saken direkte opp for lag-

mannsrett, og allerede 21. februar 1890 ble den åpnet. Påtalemyndigheten førte en rekke vitner, deriblant fornærmede selv, Salicath, flere politikonstabler og politimester Magelsen. Men det hjalp ikke, juryen fant ikke grunnlag for å straffe kjøpmann Egidius, og da «Tiltalte ifølge Lagrettens Kjendelse er erklæret ikke skyldig, bliver han at frifinde."

Maleriet ble hengende i forretningen i mange år, kom senere i privat eie, men gikk tapt under bybrannen i januar 1916.

Selv om de unektelig fikk underholdning, var nok mange bergensere blitt dyktig leie av Salicath.

Men han var nok også grundig lei av både bergenserne og Bergen, og han søkte tilsynelatende alle embeter som dukket opp. I et brev til politimester Magelsen 25. mars 1890 opplyste han at han aktet å fratre sin midlertidige stilling som konstabelinspektør ved utgangen av juni samme år.

Høsten 1889 hadde han søkt seg til politimesterembetet i Kristiansand, i 1890 søkte han konstitusjon som politimester i Bodø, i desember 1891 søkte han politiinspektørstilling i Kristiania, og 12. februar 1892 søkte han det ledige embetet som politimester i Stavanger. Der fikk han endelig napp, og ble utnevnt til politimester i Stavanger 23. april 1892. Da kalles han «2den Politifuldmægtig, fungerende Konstabel-Inspektør i Bergen».

Vennene holdt avskjedsfest for ham i Bergen. Alexander L. Kielland skrev dikt i anledning begivenheten, der han blant mye annet også fortalte:

Vår 'Harmoni' du fik stengt

'den nationale Scene' næsten sprengt

Trolig fant både hovedpersonen selv og bergenserne grunn til å feire. Det var jo to muligheter. Den umulige situasjonen var enten skapt av bergensernes manglende evne eller vilje til å la seg styre, eller så var herr Salicath fullstendig gal.

Svaret finner vi nok i hans videre karriere.

Politimester i Stavanger 1892-1897

I Stavanger var man sikkert advart om hva som kunne komme, og som i Bergen kom Salicath fort i fokus for avisenes interesse. I Stavanger var det redaktør Lars Oftedal (1838-1900) i Stavanger Aftenblad som tok rollen som hans uforsonligste motstander.

Redaktør og prest Oftedal omtalte politimesteren som «uhøvisk, brutal, barsk og bannende». Salicath var dypt krenket og ville ha redaktøren straffet. Sak ble reist, men etter at 40 vitner hadde bekreftet redaktørens påstander, ble redaktøren frifunnet! Riksadvokaten slo fast at politimesteren måtte finne seg i slik omtale når den viste seg å være korrekt.

Under Landsskytterfesten i Stavanger i august 1895 lot Salicath seg på ny irritere. Arrangørene ble arrestert fordi man hadde sunget «Mellom bakkar og

Fredrik T. Salicath, som i Stavanger var med og stiftet St, Johanneslosjen St. Svithun og var første ordførende mester

berg», samtidig som man hadde båret våpen. Salicath hentet fram en forordning fra 1701 og mente man hadde brutt norsk lov.

Og Salicath fortsatte som før, og Lars Oftedal fortsatte stormløpet mot ham i avisspaltene: «En smule mer høflighet og litt mindre vilkårlighet overfor sine medmennesker vil kle politimesteren godt».

Til slutt krevde Oftedal politimesteren avskjediget, og skrev at man burde vurdere å sende Salicath til Kautokeino som lensmannsdreng.

I Stavanger har «Salicath» overlevd som et dannet skjellsord helt til våre dager.

Politimesteren skjønte nok at han ikke hadde noen framtid i Stavanger, og søkte seg bort. 11. desember 1897 ble Frederik Theokar Salicath, ridder av Vasaordenen, «naadigst udnævnt til Politimester i Larvik». For den ambisiøse mannen må det ha fortont seg som et skritt ned på rangstigen!

Politimester i Larvik 1897 -1904

Vi hører ikke så mye om de første årene hans som politimester i Larvik, men ut fra det som skjedde sommeren 1903 aner vi at det hadde bygd seg opp en voldsom frustrasjon blant mange av byens innbyggere.

Natten til 26. juli 1903 brant flere hus i Larvik. Ilden fikk raskt tak og brannvesenet måtte konsentrere seg om å få ut dem som var inne i de brennende husene, og å redde nabohusene. Det var svært dramatisk, trappene brente, og flere måtte kaste seg av vinduene. Noen kom til skade. Politimester Salicath dukket opp og tok kommandoen. Han opptrådte svært bryskt og truet med å arrestere de reddede om de ikke kom seg unna raskt nok. Det ble ropt at en ung pike var igjen inne i huset, men politimesteren nektet brannmannskapene å gå inn.

Dagen etter fant man et lik i branntomten. Politimesteren hadde trodd at alle var reddet, og etterforskningen viste at den døde trolig var død allerede før Salicath kom til stedet, men hele opptredenen hans under brannen hadde

skapt et voldsomt raseri. Mange mennesker samlet seg både utenfor politikammeret og utenfor privathuset hans. De begynte å kaste stein, og det ble gjort skade både på ansatte og bygninger. Neste natt brakte det løs igjen, enda mer omfattende og rettet mot politimesterens hus. Fire mann ble arrestert. Men det kom stadig nye til, og de politifolkene som prøvde å verne politimesterens hus ble presset tilbake av en folkemengde utstyrt med stolper, bord og steiner.

Da valgte Salicath selv å gå i møte med opprørerne, men måtte trekke seg tilbake til sikkerhet i huset sitt etter at han ble rammet av en stein i pannen. Kort etter ble hagen rundt huset hans stormet, og alle rutene i huset ble slått inn. Men da angriperne prøvde å ta seg inn i selve huset, kom Salicath til syne med løftet revolver og slik fikk han til slutt drevet den rasende folkemengden tilbake.

De opprørene som hadde vendt seg mot politikammeret kastet stein og fortsatte bombardementet helt til de fikk satt fri de fire arrestantene.

Situasjonen var fullstendig ute av kontroll, og militær assistanse ble tilkalt. Men slikt tar tid, og først etter et par dager var et kompani med soldater kommet på plass.

Amtmannen kom også, og han sørget for å øke politistyrken. En rekke personer ble arrestert og opptøyene stilnet etter hvert. Men den viktigste årsaken til at det roet seg, var et løfte om at politimesteren umiddelbart skulle forsvinne fra Larvik. Salicath søkte permisjon og drog, til fordel for opphold på et hvilehjem i nærheten av Kristiania.

Det som hadde skjedd hadde skremt mange, og avisene var sterkt kritiske til den voldsomheten som var blitt vist.

Salicath kom tilbake til Larvik en måneds tid seinere. Da var forhandlingene om en endelig løsning alt godt i gang. Opptøyene var under gransking og etterforskning, og selv om politimesteren ble reinvasket for de fleste beskyldningene, stod det likevel igjen svært sterk kritikk av ham.

Det ble reist tiltale mot 10 av opprørerne, men ved behandlingen i retten i desember 1903 ble fire av dem frikjent og flere av de andre fikk korte straffer på vann og brød. Tre ble imidlertid dømt til straffarbeid, en i ½ år, en annen fikk 3 år og den som fikk lengst straff, fikk 4 år.

Salicath søkte erstatning for skadene på huset, og det utløste en frisk debatt i bystyret i Larvik. Også der fikk politimesteren knallhard kritikk. Han fikk nok også hjelp til å vurdere situasjonen sin, og kort etter søkte han om avskjed i nåde. Departementstidende meldte i en kort notis (side 299/1904):

Under 7de Mai 1904 er Politimester i Larvik Frederik Theokar Salicath efter Ansøgning forundt Afsked i Naade fra sit Embede.

Roen kunne igjen senke seg i Larvik!

Også i Larvik ble det skrevet en vise om Salicath. Det ble laget en regle om

ham slik at han også der huskes:

Redaktør 1904-1911

Han slapp å dra til Kautokeino, slik Lars Oftedals hadde bedt om, for i mai 1904 ble han tilsatt som redaktør for «Lovtidende» og «Norsk Kundgjørelsestidende». Han slo seg ned i Kristiania, og i redaktørstillingen ble han sittende livet ut.

Vi finner ham i folketellingen 1910 i Josefinesgate 10 med kone og fem sønner (Fritz von Schlanbusch, Finn Album, Frey Capjon, Fredd og Frank), alle tilsynelatende oppkalt etter ham selv.

22. oktober 1911 døde Fredrik T. Salicath, 64 år gammel.

Arven etter konstabelinspektøren

Salicath huskes, i Bergen som innflytteren som ville kneble buekorpsene og tukte bergenserne, i Stavanger som et skjellsord, og i Larvik som mannen som utløste et folkeopprør der.

Salicath greide altså å komme kraftig på kant med store grupper i alle de tre byene han gjorde tjeneste i. Han ble overalt oppfattet som oppfarende og arrogant, hensynsløs, steil, sta, og uten evne til å forstå at han provoserte andre, og uten evne til å jenke seg. Han må følgelig ha vært svært spesiell!

Et nesten årvisst fenomen i Bergen er det vårlige leserinnlegget i avisene der en «anonym innflytter» angriper buekorpsene, trommingen og marsjeringen i gatene. Hver gang vekker det en storm av avsky og protester.

Man har hatt buekorps i mange norske byer, men bare i Bergen har de overlevd.

Paradokset synes da å være at det nettopp kan være Salicath og hans angrep på dem, som har gitt buekorpsene i Bergen et så langt liv!

Kilder:

Bergen politikammers journaler 1889-1892

Buekorpsmuseet nr. 29: Guttekorpsene og politiet 1889 av Kristian Bing.

Familien von Schlanbusch med indgiftede familier 1665-1890, utarbeidet av F. Salicath

Bergensposten mars-mai 1889

Gulating lagmansretts dombok 1890, og saksdokumenter i sak 5/1890.

Larviks historie, bind 3

Studentene 1870, 1874, 1883

Sven Egil Omdal: http://www.aftenbladet.no/nyheter/lokalt/A-Salicath_-for-en-bolle-du-var-2065888.html

Renathe-Johanne Wågenes:

Ulv i Luster og ”offergave”

Den hender av og til at ulv besøker Luster, kanskje for å forsyne seg litt av sauene i bygden. Nå til dags er det nok ikke snakk om så mange ulv som ferdes i Luster, men går vi 250 år tilbake i tid, var det i Luster en stor ulveflokk som gjorde mye skade.

En vårdag i 1769 ble det holdt ekstraordinær gudstjeneste i Luster, hvor hele bygden hadde møtt opp. En stor flott med ulv hadde herjet i bygden og nå ba de til Gud om at han måtte få jaget ulvene bort. For å sikre seg ekstra gunst hos Gud, hadde alle tatt med store mengder med mat. Dette var ment som en offergave ”almisse”, og maten ble utdelt til de fattige etter gudstjenesten.

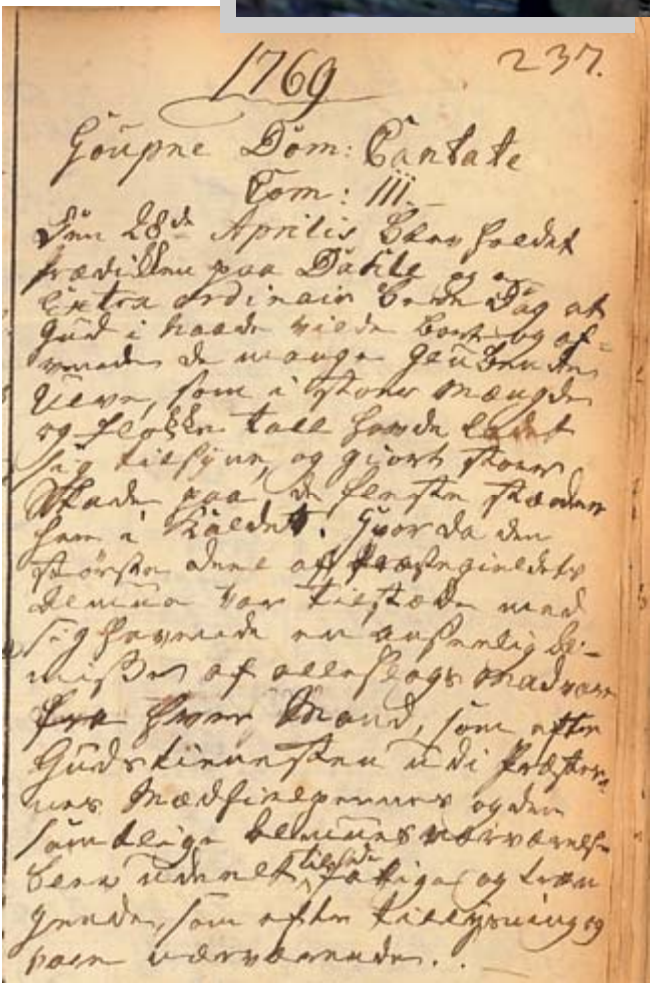

1769 237.

Goupne Dom: Cantate
Tom: III.

”1769 Den 28de Aprilis blev holdet Prædikken paa Dahl og Extra ordinair bededag at Gud i naade vilde bort- og afvende de mange glubende Ulve, som i stoer mængde og flokke tall havde ladet sig tilsyne, og giort stoer Skade paa de fleste stæder her i kaldet. Hvor da den største deel af Præstegieldets Almue var tilstæde med sig havende en anseelig Almisse af alle slags madvare fra hver mand, som efter Gudstienesten udi Præsternes, Medhielpernes og den samtlige almues nærværelse blev udeelt til de fattige og trængende, som efter tillysning og vare nærværende.”

Om ulvene forsvant etter bønn og offergaver, vites ikke, men de fattige i bygden kunne i alle fall spise seg mette.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

4/2015

Lese Bergensposten på farten?: